

Mandát, Jaroslav

Po stopách ústní zkazky v ruské rukopisné tradici 17.-18. století

In: Mandát, Jaroslav. *Lidová pohádka v ruském vývoji literárním*. Vyd. 1.
Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1960, pp. 93-131

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119153>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Kapitola čtvrtá

PO STOPÁCH ÚSTNÍ ZKAZKY V RUSKÉ RUKOPISNÉ TRADICI 17.—18. STOLETÍ

Ruská psaná slovesnost zkoumaného období představuje ideově a umělecky neobyčejně mnohotvárný a početný materiál. Pokusíme se nyní probrat se jím s cílem postihnout vztahy jedné jeho části — psané vyprávěcí literatury světského charakteru — k ústní lidové pohádce.

Rozsah veškeré ruské rukopisné literatury 17.—18. století je vskutku ohromný. Nejde tu jen o několik desítek ruských památek, o nichž se obyčejně hovoří v učebnicích nebo dějinách ruské literatury, ale o celé tisíce děl a desettisíce jejich opisů.¹⁾ A promítneme-li si do studia tohoto materiálu nové metodologické principy, jak je nedávno vytyčil D. S. Licháčev,²⁾ a uvědomíme-li si, že značný počet psaných památek dané doby čeká ještě v archivech na své „objevení“, dospějeme k názoru, že důkladné osvětlení dějin ruské rukopisné tradice v době jejího největšího rozkvětu, tj. v 17. a první polovině 18. století, je v silách jen vědeckého kolektivu a do značné míry vnitřní záležitost sovětských badatelů. Analýza příslušného materiálu podle nových textologických zásad je sice dnes v Sovětském svazu na samém počátku, avšak slibuje poutavé horizonty, a to nejen pro literární historii a folkloristiku, ale i pro ostatní společenské vědy. Český rusista, vzdálený od sovětských literárních archivů, bude se zájmem sledovat průběh zkoumání ruské rukopisné literatury, neboť nejedna památka přeložená na ruské půdě je tak či onak spjata s českou kulturou.

Podstatnou část ruské rukopisné tradice 17. a první poloviny 18. století tvořila vyprávěcí literatura. Její obsah je pestrý. Patří k ní kromě světské povídky různorodé epické žánry, např. apokryfy, legendy, životopisy svatých, přepočtené frašky a „žerty“, různá dílka lidové humoristiky atd. Celkový okruh těchto památek je dnes určován, ale zdaleka není ještě určen. Je to prostě veliké moře, jehož šíři a hloubku dosud neznáme. Nesporné však je už nyní, že nejpopulárnějším žánrem tohoto druhu písemnictví byla tehdy světská povídka.

Charakter jednotlivých děl světské povídky dané doby je z hlediska geneze

a umělecké struktury značně rozmanitý. Neurčitost slovesného materiálu, který řadíme do této skupiny psané literatury, působí velké potíže při určování obsahu pojmu „psaná světská povídka“ a při klasifikaci tohoto žánru.

Hranice mezi světskou povídkou a jinými epickými žánry rukopisné tradice (životopisem svatého, legendou, apokryfem nebo poučením) jsou často velmi vratké a mlhavé. Nemůžeme se tu opřít ani o nomenklaturu staroruských písmáků, kteří označovali díla ideově a umělecky různorodá tímž názvem „povest“, anebo zase naopak touž povídku různým termínem — „skazanije“ (později „skazka“), „žitije“, „slovo“, „příča“, „istorija“ (později „gistorija“), „kniga“, „poslanije“, „opisanije“, „dejanije“, „beseda“ nebo „priklad“. Literární historik je rovněž často na pochybách, kam zařadit pozdější redakce některých originálních nebo přeložených církevních památek — životopisů svatých, povídek pateriků, prologů, „Velikogo zercala“, „Rimskich Dejanij“ a některých jiných děl tohoto druhu. Církevní morálka byla v nich v procesu kolování v rukopisné tradici zatlačena do pozadí a na první místo vystoupily zábavné prvky syžetu, obohaceného navíc básnickým světem lidové poezie. V některých případech laicizovaly se podobné památky natolik, že nabyly už v zkoumané naší době charakteru světské povídky. D. S. Lichačev soudí, že při řešení takovýchto sporných otázek nutno přihlídnout k „mínění“ starých písmáků a vyhnout se tak modernizaci při určování žánru té či oné rukopisné památky.³⁾ Před literárními historiky vyvstává tedy nový úkol: zkoumat, zda dílo kolovalo v sbornících církevní nebo světské literatury. „Mohu např. tvrdit po prostudování literárního prostředí, jež obklopovalo v rukopisech ‚Žitije Petra i Fevronii Muromskich‘, že tato památka byla považována za ‚žitije‘, nikoli za povídku,“ píše badatel.⁴⁾ S jeho charakteristikou dané památky nelze však bezvýhradně souhlasit. Můžeme hned namítnout, že už v polovině 16. století nepovažoval ji metr. Makarij za „žitije“. Proto ji nezařadil do svého sborníku „Velikije Čet’ji Mineji“. To ovšem nic nemění na skutečnosti, že Lichačevova snaha vnést princip historismu do určování žánru jednotlivých památek ruské rukopisné literatury je velmi plodná.

Ze všeho výše uvedeného vyplývá, že problém klasifikace ruské světské psané povídky je velmi složitý. A vezmeme-li navíc v úvahu obtížnost nějak „vnitřně“ diferencovat světskou povídku na jednotlivé skupiny podle nějakých společných znaků nebo odstínů, snadno pochopíme, že každá klasifikace může mít jen relativní platnost, pracovní (pomocný) charakter. Pokusíme se o ni v rámci stručného historiografického nástinu dějin studia psané povídky, který předešleme konkrétnímu rozpracování otázky o jejích vztazích s pohádkovým eposem v 17. a první polovině 18. století.

Většina předrevolučních literárních historiků nedovedla plně zhodnotit význam rukopisné světské povídky v písemnictví staré Rusi a 18. století. Přeceňovali díla církevního a historického charakteru dané doby a nevěnovali patřičnou pozornost psané tvorbě světského obsahu. Úzká třídní hlediska vedla je k tomu, že pokrývali historickou konfiguraci ruského literárního procesu předpuškinského období a nepodávali jeho maximálně možný úplný obraz. Vydávali dosti kategoricky jednu část slovesné tvorby staré Rusi a doby petrovské a popetrovské téměř za její celek — pars pro toto. „Slovo o polku Igoreve“, „Slovo Daniila Zatočnika“, „Slovo o pogibeli Russkoj zemli“, „Poučeniije Vladimira Monomacha“, světské povídky 17. a první poloviny 18. století tvořily v jejich syntetických

pracích o dějinách ruské literatury staršího období podivně ostrůvky uprostřed obšírně vyložené církevní a historické spisby. Tak např. A. D. Galachov nepostihl ve své knize „*Istorija russkoj slovesnosti drevnej i novoj*“⁵⁾ důležitou úlohu rukopisné literatury v ruském předpuškinském literárním vývoji. Už N. S. Tichonravov vytkl autorovi, že při výkladu petrovské doby „ukázal nám jen jednu její stránku — literaturu tištěnou, více méně oficiální“, avšak v knize „nevidíme literaturu protikladného tábora“, co způsobuje, že „historický obraz postrádá potřebnou úplnost“.⁶⁾ Ještě v učebnici „*Kratkij kurs istorii russkoj slovesnosti s drevnejšich vreměn do konca XVIII veka*“ (2. vyd., 1914) od V. F. Sadovnikova je vymezeno psané beletristice skromné místo — celkem 5 stránek. Autor neuvádí ani ty četné rukopisné povídky 17.—18. století, jež byly literární vědě na konci 19. a na počátku 20. století už obecně známy. Naše příklady mohli bychom rozmnožit o převážnou část předrevolučních prací o dějinách staroruské literatury a literatury 18. století.

Nezájem o starou rukopisnou povídku nebyl ovšem v předrevoluční literární vědě jev obecný. Od doby Karamzina a Polevého až do počátku 20. století literární historikové objevili, vědecky popsali a částečně otiskli velký počet středověkých ruských psaných originálních a přeložených povídek. Rovněž v metodologii studia těchto památek začali občas probleskovat (např. u F. I. Buslajeva a A. N. Pypina) správné principy: ukazovalo se na rysy ruského bytu a živé historické skutečnosti v psané povídce, na její uměleckou stránku, na vztahy k ústní tvorbě slovesné a k jiným druhům umění apod. To však byly v tehdejší literárněvědném myšlení případy dosti výjimečné. Největší část literárních badatelů si osvojila idealistickou koncepci předmětu. Soudili, že rukopisná povídka je geneticky úzce spjata s tradiční náboženskou spisbou, že má převážně klerikální a mytologický charakter a že mnohé její památky jsou cizího původu. Svéráz a svěbytnost děl psané vyprávěcí literatury staré Rusi a 18. století a jejich ideově umělecké hodnoty jim unikaly. Nesprávné pojetí podstaty zkoumaného předmětu a jeho dějní podmínilo ovšem i nesprávné principy jeho studia. Literární historikové věnovali zvláštní pozornost tradičním nebo přejatým prvkům v psané epické slovesnosti, zkoumali vztahy jejich památek s církevní literaturou a zdůrazňovali přitom více shodné rysy než rozdíly. Proces rozkladu sakrálních forem a vznik světských vyprávěcích děl na tomto základě a v nových společensko-historických podmínkách nemohli ani dobře postihnout. Jejich metodologie byla zaměřena převážně do minulosti a zbavovala je citu historické skutečnosti a vývojových tendencí studovaného předmětu. Tak např. N. S. Tichonravov a ostatní příslušníci kulturně historické školy zastávali sice správné stanovisko v hodnocení úlohy masové anonymní literatury (a ústní slovesnosti) v ruském vývoji literárním, avšak nevěnovali pozornost její umělecké stránce. Proto přetěžovali výklad slovesné tvorby ruského středověku neliterárním materiálem. N. S. Tichonravov dospěl ve svém boji proti abstraktní nehistorické normativní estetice k zavržení jakékoliv estetické analýzy literárních památek a skláněl se až příliš s grimmovsky romantickou pietou před psanou tvorbou. Podceňoval někdy jednotlivé významné spisovatele 18. a poč. 19. století, neboť je považoval jen za „literární aristokracii“. Práce převrženou mytologickou školy a migrační teorie obsahují zase spoustu „exkurzí“ mimo oblast ruské literatury a udiví dnešního čtenáře nanejvýš vysokou erudiicí jejich autorů a často krkolomnými vědeckými hypotézami.

Ukažme si nyní na konkrétním případě, jak interpretovali starší literární his-

torikové jednu a touž rukopisnou povídku. Jejich názory byly sice různé, ale v podstatě nepřekročily — až na malé výjimky — rámec výše zmíněné idealistické koncepce a principy buržoazní literární metodologie. A. N. Pypin⁷⁾ správně tvrdil, že obsah originální ruské povídky o Savvovi Grudcynovi byl vzat ze skutečné události a že má — jak soudil i S. Pisarev⁸⁾ — historický základ. V učebnici dějin ruské literatury od A. D. Galachova opakuje se Pypinovo mínění, ale hned se ukazuje na shodu povídky s apokryfickým vyprávěním o úpisu, který dal Adam ďáblovi.⁹⁾ N. I. Kostomarov se domníval, že dané dílo je ve své podstatě „věrnou kopií povídky o Euladii“.¹⁰⁾ N. S. Tichonravov popírá souvislost povídky s apokryfem o Adamově úpisu a s vyprávěním o Euladii. Podle jeho názoru povídka o Savvovi Grudcynovi přímýká k cyklu legend o Panně Marii. Jejím prototypem je prý legenda o Theofilovi.¹¹⁾ N. I. Petrov vidí paralelu k povídce v jedné legendě sborníku „Zvezda Presvetlaja“.¹²⁾ A. N. Veselovskij soudí, že povídka o Savvovi Grudcynovi rozpracovává staré legendární téma o Adamově úpisu ďáblovi, že „je v podstatě zázrakem kazanské Matky boží, vyprávěným s cílem ukázat, jak je lidumilný Bůh shovívavý...“ Povídka sice vznikla v bouřlivé historické době, píše dále A. N. Veselovskij, ale ta prý se v ní odrazila „jen vnějšími kulturními podrobnostmi“.¹³⁾ P. V. Vladimirov se snaží najít k povídce všelijaké literární paralely.¹⁴⁾ V. A. Rozov píše o vztahu památky se sborníkem „Grešnych Spasenije“ a domnívá se, že vznikla v klášterním prostředí.¹⁵⁾ V. V. Sipovskij v soulase se svou evoluční teorií románu vidí souvislost povídky s hagiografickou a legendární literaturou.¹⁶⁾ A ještě na samém prahu Října hledá F. A. Rjazanovskij namáhavě a zbytečně biblické paralely k obrazu běsa v povídce o Savvovi Grudcynovi.¹⁷⁾ Zvolený příklad je typický pro předrevoluční literární vědu.

Sovětská literární věda rozbíjela a revidovala od prvních let svého vzniku staré chybné názory o rukopisné vyprávěcí slovesnosti a postupně formulovala vlastní pojetí předmětu a metody jeho studia. Vyplyne to z našeho podrobnějšího historiografického nástinu předrevolučního a sovětského bádání v dané vědní oblasti.

Základní kámen k vědeckému studiu psané povídky světského charakteru položil před více než sto lety A. N. Pypin svou znamenitou disertací *Očerki literaturnoj istorii starinnych povestej i skazok*¹⁸⁾ *ruskich*.¹⁹⁾ Seznamoval v ní své současníky s překvapujícím v té době bohatstvím epických syžetů v staroruské literatuře a rozbíjel starou představu o jejím převážně náboženském rázu. Sama volba studijního předmětu — světská povídka — byla v tehdejších společensko-kulturních podmínkách směšným počinem. Vliv ruské revoluční demokracie, zejména Pypinova bratrance N. G. Černyševského, na vědecké zaměření mladého badatele je nesporný. Pypin začal hledat v staroruském písemnictví doklady pro své pojetí dějin, kultury a společenského myšlení ruského národa a našel je v populárním čtení rukopisné tradice. To podnítilo do značné míry i způsob interpretace zkoumaného materiálu a formulaci jedné ze základních otázek, jež podle jeho mínění nezbytně vyvstávají při analýze staré povídky: Jaká svědeckví poskytuje ruská středověká povídka o životě lidu a jeho pojmech? Autor zešířila pojednává o tomto problému v úvodní části své knihy, kde si též klade další otázky: 1. V jakém rozsahu existovala na Rusi vyprávěcí literatura, která tak bohatě rozkvétala v západní středověké Evropě? 2. Jaké byly prameny psané vyprávěcí literatury a nakolik byla samostatná? 3. Existovaly vztahy mezi knižní prózou a ústním eposem? Na první otázku dává Pypin od-

pověď, jež má dodnes obecnou platnost: na ruské půdě byla známa a oblíbena všechna díla, kolující v západoevropské středověké poezii. Druhý problém řeší badatel takto: láska k zábavnému čtení, k fantastickým a románovým povídkám byla na Rusi odedávna. Nedostatek originální tvorby tohoto druhu písemnictví vedl prý k tomu, že se překládala obšírná populární literatura cizího — nejdříve byzantsko-slovanského a později západoevropského — původu. Pypin pak velmi podrobně a zasvěceně hovoří o překladatelském umění staroruských písmáků. Některé jeho myšlenky o této otázce jsme už výše uvedli (str. 32n.). Počátek ruského překladatelství klade badatel na samý začátek ruského písemnictví. Velkou pozornost věnuje problému původu přeložených povídek. V 11.—13. století přicházela tato díla na Rus prostřednictvím jižních Slovanů. Tento jihoslovanský proud prý však kvantitativně ochabl přibližně od 14. století: Příčiny jevu vidí Pypin ve ztrátě nezávislosti jihoslovanských zemí. Od té doby prý četli Rusové jen to, co se zachovalo z předcházející epochy. Ve 14.—16. století bylo vytvořeno velmi málo pozoruhodných děl vyprávěcí literatury, tvrdí Pypin. Nejstarší opisy z té doby se nezachovaly. Teprve 17. století je podle Pypina počátkem nového období ruské rukopisné povídky. Zájem o toto populární čtení neobyčejně vzrostl. Převažovaly opět překlady, ale Rusové už přešli k samostatné tvorbě. Starý kulturní pramen — Byzance — vyschl a byl nahrazen novým — západoevropským. Rus se sblížila se Západem, s nímž měla živé obchodní a diplomatické styky již v 15.—16. století. Počátek literárních styků staré Rusi se středověkou evropskou poezií klade Pypin do 16. století. Od té doby pronikaly západoevropské povídky a romány na ruskou půdu zejména prostřednictvím polské, částečně i české literatury. Něco prý bylo přeloženo přímo z němčiny. Pypina obzvláště zaujala skutečnost, že památky přeložené literatury měly z hlediska celoevropského tzv. „stranstvujuščij“ charakter a dlouhou literární historii. Pronikly do všech evropských literatur a u každého národa měnily svou fyziognomii. Badatel si vytkl za hlavní úkol své práce, jak o tom svědčí i její název, vystopovat literární dějiny všech na Rusi známých povídek. Sleduje jejich osudy u jiných národů až do příchodu na ruskou půdu, uvádí bibliografii rukopisných opisů, podává charakteristiku redakcí a shrnuje dosavadní výsledky studia jednotlivých syžetů. Umělecká stránka povídek ho nezajímala. Stará psaná povídka lišila se podle Pypina od historických a církevních děl tím, že měla jediný cíl: upoutat pozornost čtenáře básnickým obsahem, sloužit jen jeho čistě estetickým zájmům. Pypinovi nebyl cizí problém „povídka-apokryf“ Vysvětloval příbuznost obou žánrů a jejich postupné splývání tím, že apokryfy vznikaly v širokých lidových vrstvách a že se často šířily nejen v rukopisech, ale i ústním tradováním. Tu nabyly folklórních rysů, jež si v mnohém zachovaly i v pozdějších zápisech. Jako příklad uvádí badatel povídky o Salomounovi. Škoda, že se studium apokryfů téměř zastavilo na prahu 20. století. Jejich dobový společenský a literárně historický význam byl mnohem větší, než jsme ochotni dnes ještě přiznat.²⁰⁾ Na třetí otázku odpovídá Pypin takto: vztahy mezi psanou povídkou a folklórem se nejsilněji projeví v 17. století. Hlavní příčinu tohoto jevu nutno spatřovat v sociálním původu autorů daného žánru rukopisné tradice. Byli to lidé z prostředí středních a nižších společenských vrstev, kteří měli velmi blízko k ústní lidové poezii a byli často jejími nositeli. V předcházejících stoletích probíjel se folklór jen velmi těžko církevní scholastikou. Vliv lidové tvorby slovesné na psanou povídku projevila se podle Pypina v prostém způsobu podání děje, ve věrném odrazu národního charakteru atd.

Na konci úvodní stati své disertace hovoří Pypin o dvou důležitých problémech, jež úzce souvisejí se studiem staré povídky. Především upozorňuje na to, že od 17. století zaujímaly význačné místo v lidové a pololidové literatuře jarmareční tisky (tzv. lubki). Čerpaly materiál mj. z psané povídky a šířily její popularitu po celé širé Rusi. Dále badatel zdůrazňuje, že můžeme získat správnou představu o každé památce rukopisné literatury jen obšírným srovnáním všech jejích redakcí a opisů. Předpoklady k uskutečnění Pypinovy myšlenky vytváří teprve současná sovětská literární věda. Zmínili jsme se už na jiném místě naší práce (str. 33), že sbírání památek rukopisné tradice nabylo dnes v Sovětech grandiózních forem. Utřídění a vědecké zpracování jeho konečných výsledků vyžádá si ovšem ještě určitou dobu.

Čtenářské zájmy byly na Rusi velmi „pestré“. Pypin dokládá tento fakt charakteristikou repertoáru jednotlivých rukopisných sborníků té doby. Obsahovaly povídky byzantského původu, nové překlady západoevropské prózy, fantastické rozprávky z ruských dějin, novely a anekdoty, apokryfy, církevní literaturu atd. A velmi správné je zajisté Pypinovo tvrzení, že tato mnohotvárná rukopisná tradice převládala ještě v literární produkci první poloviny 18. století. Nelze tedy končit výklad jejich dějin (mj. též staroruské povídky jako jednoho jejího druhu) 17. stoletím, jak to činili někteří starší a sovětská badatelé. Týž názor sdílí současná sovětská literární věda. Tak např. akad. N. K. Gudzij napsal nedávno o této otázce: „Staroruské literární památky byly velmi rozšířeny v opisech 18. století. Svědčí to o velkém zájmu o tyto památky v určitém čtenářském prostředí v té době, kdy se rychle rozvíjela nová — obsahem i formou — ruská literatura. Nutno považovat za naprosto správné, že v ‚Trudach Otdela drevnerusskoj literatury‘ (ústřední publikace sovětské literární mediaevalistiky. — J. M.) jsou často uveřejňovány studie a materiály o anonymní ruské literatuře 18. století, spjaté tematicky a zároveň se starou ruskou literaturou. Bude nutno věnovat zvýšenou pozornost studiu tradování a přežívání památek staroruské literatury v podmínkách nejbližší nové epochy.“²¹⁾

V poslední části svého „Očerku“ podal Pypin přehled originálních ruských povídek a otiskl v příloze řadu textů vyprávěcí literatury (v úplném znění nebo v úryvcích). Pypinova kniha neřeší všechny problémy teorie a dějin staroruské povídky. Mnohé z nich tu autor jen naznačil, ale nerozpracoval. Tím však „Očerku“ nepozbývá svůj význam. Pypin v něm ukázal na světskou povídku jako na důležitý druh staroruské literatury a na její živou tradici v první polovině 18. století, uvedl poprvé do literární vědy veliký počet jejich textů a položil pevné základy k jejímu vědeckému studiu.

Literární historie dlouho nenavazovala na Pypinovu knihu. Až do roku 1880 (studie o povídce A. N. Veselovského) nevyšel nový nástin dějin světské rukopisné povídky. „Očerku“ zůstal téměř čtvrt století jedinou knihou tohoto druhu. Uvažovalo se nanejvýš o jeho novém vydání. To se však neuskutečnilo. Pypin zatím znovu vložil starou ruskou povídku, a to nejdříve ve *Vestnike Jevropy* a potom ve své knize *Istorija russkoj literatury* (I. vydání v roce 1898). Tu je věnováno povídce celkem 140 stran velkého formátu (v prvních třech svazcích). Badatel zachoval plán výkladu svého „Očerku“ z roku 1857 a přejal odtud mnohý materiál. Mnohá místa však přepracoval a doplnil podle nových výsledků bádání. Zvláště cenná je nově sestavená bibliografie každé povídky (v částech knihy, nazvaných *Bibliografičeskije primečanija*). Obsahuje data o nejlepším vydání textu té či oné památky a o nejlepších studiích o nich.

V době mezi „Očerem“ a knihou „Istorija russkoj literatury“ uveřejnil Pypin v r. 1888 novou práci o rukopisné povídce — *Dlja ljubitelej knižnoj stariny. Bibliografičeskij spisok rukopisnych povestej, skazok, poem i pr., v osobennosti iz pervoj poloviny XVIII. veka*. O něco později ji přetiskl s doplňky v *Sbornike Obščestva Ljubitelej rossijskoj slovesnosti* (M 1891, str. 194—276 a 541—546). Obsahuje bibliografii textů světských povídek, jež kolovaly s největší pravděpodobností v rukopisné tradici první poloviny 18. století. Tím se liší „Bibliografičeskij spisok“ od „Očerku“, v němž věnoval Pypin pozornost světské povídce staré Rusi a jen nepřímou se zmiňoval o jejím životě v 18. století. V „Bibliografickém soupisu“ řadí autor všechna tehdy známá díla vyprávěcí literatury (originální a přeložená) v abecedním pořádku, většinou podle jmen hlavních hrdinů (jen zřídka podle názvu povídek). Celkem uvádí 100 jednotlivých památek a 270 jejich opisů. Tato Pypinova práce je první vědeckou bibliografií staroruské povídky. Její pokračování nacházíme v knize A. V. Mezijerové *Russkaja slovesnost' s XI po XIX stoletije vključitel'no. Čast' I. Russkaja slovesnost' s XI po XVIII v.* (SPb. 1899), která je přes všechny své nedostatky nejúplnější bibliografií staroruské literatury až do konce 19. století. Jedna její část obsahuje souhrn bibliografií psané ruské povídky (textů a studií), systematizovanou podle století a žánrů. Doplnil ji o rok později D. I. Abramovič²²⁾ a nepřímou pak, jak ještě níže uvedeme, V. N. Peretc ve svých přehledech vědecké literatury.²³⁾ Na tuto dobrou tradici navázala sovětská literární věda a rozpracovala ji s takovou důkladností, že ruská rukopisná povídka patří dnes — vedle „Slova o polku Igoreve“ a školního dramatu 17.—18. století — k bibliograficky nejlépe podchyceným žánrům staroruské literatury.²⁴⁾ Pypinův „Bibliografický soupis“ byl opatřen krátkou předmluvou. Autor tu hovoří o soudobém málo uspokojivém stavu bádání o staroruské povídce první poloviny 18. století, o okruhu jejích čtenářů, o jejím významu a místě v dějinách ruské literatury a kultury, o jejích pramenech, o principech její klasifikace a o perspektivách jejího dalšího studia. Mnohé Pypinovy myšlenky jsou dodnes živé.

Pypinův „Očer“ zostril zájem literární vědy o rukopisnou povídku. Badatelé začali usilovněji vyhledávat její texty v literárních archívech a otiskovali nově nalezené památky nebo varianty již známých děl. Setkáváme se s nimi v publikaci *Pamjatniki starinnoj russkoj literatury*, vydané hr. G. A. Kušelěvem-Bezborodko v letech 1860—1862 (za spolupráce N. I. Kostomarova a A. N. Pypina), v knihách *Letopisi russkoj literatury i drevnosti* od N. S. Tichonravova (1859—1863) a *Pamjatniki drevnej pišmennosti Obščestva ljubitelej drevnej pišmennosti*, vyd. v 70.—80. (a pozdějších) letech.

O památkách staré ruské vyprávěcí literatury psal už v roce 1852 F. I. Buslajev v stati *Russkaja poezija XVII veka*, otiskčené v časopise *Moskovskije vedomosti*. Pod vlivem Pypinových statí a „Očerku“ zintenzivněl jeho zájem o tento druh písemnictví. V r. 1861 vydal školní chrestomatii *Istoričeskaja chrestomatija cerkovnoslavjanskogo i drevne-russkogo jazykov*, která obsahuje poprvé texty staroruských povídek. Buslajev publikoval podle rukopisů, ale neuvedl ve své knize mnoho známých děl světského charakteru. Ještě menší počet takovýchto povídek zařadil do své pozdější práce *Russkaja chrestomatija* (1. vydání v r. 1870). Každý text v obou uvedených publikacích opatřil linguistickým, historickým a literárním komentářem. V r. 1861 vyšly jeho známé *Istoričeskije očerki russkoj narodnoj slovesnosti i iskusstva*, jež nesou rovněž silné stopy badatelova zájmu o povídku. Buslajev byl — podobně jako N. S. Tichonravov —

odpůrcem aristokratického přezírání literatury širokých lidových vrstev. Od-mítal hotové formule estetických teorií a neuznával normativní, nehistorická krí-tería. Jednotlivé stati jeho „Historických očerků“ svědčí o badatelově umění po-stihnout estetické krásy literárních a výtvarných památek. Buslajev tu poprvé použil metody srovnávacího studia slovesných a výtvarných děl. Jeho pozdější studie jsou napsány z pozic mytologické nebo migrační školy a celkový obraz dějin staroruské povídky nepodávají. Tak např. v obsáhlé stati *Perechožije po-vesti i rasskazy* z r. 1874 hovoří Buslajev o ruské povídce jen epizodicky. Ideové a metodologické zásady Buslajevových prací o rukopisné povídce už v mnohém zastaraly. Oceňujeme dnes badatelův zájem o světskou povídku před reformou (1861) a po ní a uvědomujeme si, že v oblasti metodologie jejího studia dal pří-kladový estetického hodnocení jejich památek a srovnávací analýzy povídky a vý-tvarného umění. A k této tradici se hlásíme.

V r. 1880 otiskl A. N. Veselovskij obsáhlou práci *Pamjatniki literatury povest-vovatel'noj: vizantijskije i južnoslavjanskije povesti; povesti zapadnogo pro-ischoždenija; načalo ruskaj povesti*. Tvoří jednu kapitolu druhého vydání zmi-něné již středoškolské učebnice „Istorija russkoj slovesnosti drevnej i novoj“ od A. D. Galachova. Studie Veselovského je po Pypinově „Očerku“ nejlepší před-revoluční pojednání o dějinách staré ruské beletristiky. Výklad látky je podán obecně dostupnou formou v soulase s celkovým zaměřením Galachovy knihy. Veselovskij tu musel upustit od svých obvyklých širokých exkurzí vědeckých, od diskuse o sporných otázkách atd. To jeho práci spíše prospělo. Autor interpre-tuje staroruskou povídku v duchu buržoazní historicko-srovnávací metody. Hledá její souvislosti se středověkým mezinárodním literárním repertoárem a snaží se postihnout shody a rozdíly. Opírá se přitom o obsáhlou speciální literaturu a o výsledky vlastní badatelské činnosti. Vyloučil ze svého přehledu dějin světské psané povídky díla historického charakteru (např. „Povest' o carice Di-narě“). Těm je věnováno v učebnici zvláštní místo. Svou studii uvádí Veselovskij stručným výkladem příčin popularity přeložené povídky u staroruských čte-nářů a její úlohy v staroruské literatuře. Jistě správná je myšlenka, že cizí povídka byla přijímána na Rusi proto, že odpovídala estetickým potřebám a zálibám lidových vrstev a že budila v mysli svého „konzumenta“ asociace s básnickým světem ruského folklóru. Přeložené povídky člení Veselovskij na tři skupiny: 1. byzantské povídky; 2. západní povídky; 3. východní povídky. Svě řešení problému pak podrobně zdůvodňuje. Tato klasifikace je podle našeho názoru docela zdařilá. Můžeme jí použít s úspěchem i dnes, ovšem za předpo-kladu, že přistupujeme k přeložené literatuře staré Rusi z pozic marxisticko-leninské metodologie. V podrobném výkladu jednotlivých povídek soustředil badatel svou pozornost převážně na jejich literární dějiny. Značné místo zaují-mají v něm volné reprodukce obsahu analyzovaných památek. O jejich umě-lecké stránce Veselovskij nehovoří. Literární věda opravila v dalším svém vý-voji ne jeden badatelův soud. To však neznamená, že práce Veselovského nemá žádný historický význam. Byla ve své době značným přínosem pro dějiny ruko-pisné povídky a šířila znalosti o ní. Tvořila svéráznou paralelu k Pypinovu „Očerku“, s nímž se mnohá její místa shodují. Dnes se nám jeví jako jakýsi plán nebo nástin dějin staroruské povídky, jež však Veselovskij nenapsal. Přeexpo-ňoval ve svých pracích svá výchozí metodologická hlediska, začal hledat často jen domnělé prameny a paralely ruských povídek v antiických a středověkých literaturách, až nakonec na vlastní ruskou povídku zapomněl. Psal obšírné sbor-

níky o výsledcích svých exkurzí do její „prehistorie“ a tonul ve vášnivém hromadění samoúčelných obdob staroruské povídky z dějin světového písemnictví. Z hlediska našeho předmětu jsou mnohé stránky jeho studií mrtvým kapitálem.

Současně s Veselovským rozpracovávali jednotlivé epizody dějin staroruské beletristiky i jiní ruští literární historikové — N. S. Tichonravov, A. I. Kirpičnikov, M. I. Suchomlinov, I. N. Ždanov, I. V. Vladimirov, A. D. Grigor'jev, V. M. Istrin, S. F. Ol'denburg, M. N. Speranskij, P. N. Sakulin, Je. V. Petuchov, A. I. Nikoľskij aj. Jejich práce jsou dnes cenné hlavně svou faktickou stránkou: obsahují bohatý materiál k dalšímu zobecnění.

Obecné přehledy dějin staroruské povídky napsali kromě Pypina a Veselovského i jiní předrevoluční badatelé. Jejich práce byly však už méně obsažné a nezachycovaly všechny materiál. Patří k nim studie A. Stepoviče *O drevnerusskoj belletristike* (1898), stať Je. N. Jeleonské *Narodnaja kniga* (1908), A. K. Borozdina *Drevne-russkaja povestvovatel'naja literatura* (1908) a P. Suchotina *Drevne-russkaja povest'* (1914). Uveďme též starší práci *Svetskaja povest' i roman v drevne-russkoj literature* od A. I. Sobolevského, který věnoval velkou pozornost literárním dějinám a bibliografii povídky středověké Rusi.

Na počátku 20. století zaujímají důležité místo v historii studia staroruské povídky práce V. V. Sipovského, dějepisce a teoretika ruského tištěného románu druhé poloviny 18. století. Před napsáním velké monografie o ruském románu 18. století, hlavním předmětu svého vědeckého zájmu, — *Očerki iz istorii russkogo romana* (dva svazky, S.-P. 1909 a 1910), Sipovskij prostudoval především jeho prehistorii — rukopisnou povídku staré Rusi a první poloviny 18. století. Plodem této jeho badatelské činnosti byl v r. 1905 sborník povídek *Russkije povesti. XVII—XVIII vv.* Publikace měla vědecko-populární charakter. Kladla si za úkol seznámit širší veřejnost s ruskou rukopisnou povídkou a ukázat na množství jejich dosud nevydaných textů. Potřeba knihy podobného typu a zaměření se v té době živě pociťovala, neboť všechna dřívější vydání povídek byla roztržena v četných publikacích, časopisech atd. a byla často těžko dostupná. Sborník Sipovského obsahuje celkem 14 děl, z nichž 2 byla dosud známa jen v úryvcích a 7 otiskáno poprvé. Povídky 17.—18. století Sipovskij od sebe neodděluje. Vysvětluje to tím, že datování jejich textů je velmi obtížné, neboť rukopisná tradice 17. století pronikla hluboce do věku následujícího. A není tak snadno určit tu dělicí čáru. Týž názor vyslovili již dříve Pypin a Veselovskij. Texty památek opatřil Sipovskij v poznámkách materiálem k srovnávacímu studiu s ústní poezií a ostatní písemnou literaturou.

Sborník Sipovského má však i stinné stránky. Chybějí v něm důležitá a tehdy už známá díla vyprávěcí literatury. Některé skupiny povídek (např. satirické) nejsou vůbec zastoupeny. Výběr publikovaných textů je náhodný a jejich estetická hodnota není stejná. Rovněž ediční technika neodpovídá současným požadavkům literární vědy. V obsáhlé předmluvě vyslovuje Sipovskij názory, jež považujeme za hlediska marxisticko-leninské metodologie za chybné. Zvláště to platí o badatelově teorii vzniku a dějin staroruské povídky. Sipovskij hledá její kořeny jen v hagiografické a apokryfní (nebo legendární) literatuře a vytváří velmi přímočaře — v duchu evoluční literární metody — toto vývojové schéma: „žitije“ a apokryf (nebo legenda) — povídka — román. Tím povýšil literární tradici na hlavní faktor určující vývoj literatury. Svým pojetím problému roz-

víjel myšlenky svých ruských a západoevropských předchůdců — N. I. Karejeva,²⁵⁾ A. N. Veselovského²⁶⁾ a Francouze Ferdinanda Brunetièra.²⁷⁾ Sovětská literární věda odmítá tuto literární koncepci dané otázky a zdůrazňuje naopak rozhodující úlohu historických a sociálních podmínek v procesu vzniku a rozvoje staroruské povídky a ruského románu. Sověští literární historikové však nepopírají souvislost části repertoáru rukopisné povídky s „žitijem“, apokryfem nebo legendou. Tak např. A. A. Nazarevskij spatřuje příčinu nedostatečné diferencovanosti staroruské povídky od jiných slovesných žánrů v určitém synkretismu povídky s „žitijem“, legendou a apokryfem. A M. O. Skripil' se již pokusil řešit danou otázku na základě marxismu-leninismu.²⁸⁾ Problém se mu jeví v dvojmí světle: 1. V ruském středověkém písemnictví zaujímaly vedoucí místo církevní žánry (hagiografie, kázání, legendy aj.) a historické (letopisy). Udržely si je až do konce 16. století. Lidová ideologie sice do nich pronikala, ale tím nepřestávaly být literaturou feudální třídy. Teprve v 17. století došlo k třídnímu rozvrstvení slovesné kultury a ke vzniku demokratického písemnictví. Do té doby však všechno, co neodpovídalo obsahem i formou tradičním a již ustáleným žánrům, mizelo obyčejně z povrchu oficiální, „velké“ literatury nebo se jí přizpůsobovalo. Biografie a román přecházely v „žitija“, legenda se stávala politickým vyprávěním — „skazanijem“ atd. Individuální žánrové rysy necírkevních a nehistorických literárních památek se nivelizovaly, „typizovaly“ podle ustálených forem. Tento svérázný vztah mezi literární tradicí a nově vznikajícími druhy odrazil se zvláště silně v dějinách staroruské povídky světského charakteru. Ta její díla, která nevycházela z folklórní osnovy, se „odštěpila“ od ustálených forem. Stupeň jejich odklonu od vžitých tradic můžeme dnes postihnout jen studiem společenských a literárních jevů doby jejich vzniku a dále textologickou analýzou jejich pozdějších redakcí, na něž se navrstvily četné náboženské prvky. „Klerikální charakter řady povídek není původní, ale druhotný jev,“ tvrdí autor.²⁹⁾ Svou myšlenku pak dokazuje na konkrétních příkladech. — 2. Kromě uvedeného procesu přechodu světské povídky v tradiční literární formy existoval v staroruské literatuře i opačný pochod — od sakrálních žánrů k světským. Odtud obecně známá rozviklanost a nepřesnost nomenklatury děl rukopisné tradice. Rozklad starých literárních forem byl odrazem boje pokrokového a konzervativního myšlení v staré Rusi.

Přesnější formulaci daného problému jsme v sovětské literární vědě dosud ne našli.

Vraťme se nyní ke knize Sipovského „Russkije povesti XVII—XVIII vv.“. Publikace byla přes všechny své nedostatky významným jevem v dějinách studia staroruské povídky. Nemenší význam mají i jiné dvě práce Sipovského: zmíněná již monografie o ruském románu druhé poloviny 18. století a jeho bibliografie *Iz istorii russkogo romana i povesti. Materialy po bibliografii, istorii i teorii russkogo romana. Č. I. XVIII vek.* (S.—P. 1903). V první z nich najdeme nejeden odkaz na rukopisnou tradici. A druhá kniha je pokračováním Pypinova „Bibliografického soupisu“ (1888—1891). Liší se od něho tím, že zachycuje jen tištěné texty povídek v 18. století (od r. 1730 do r. 1800).

Uvedli jsme již, že F. I. Buslajev dal názorné příklady estetického hodnocení rukopisné povídky. Ostatní literární historikové druhé poloviny 19. století a počátku 20. století nepřekročili zpravidla ve svém studiu daného vědního předmětu rámec faktografického a textologického zkoumání. Na Buslajevovu tradici navázal teprve A. S. Orlov na počátku našeho věku. Ve svých statích *Ob oso-*

bennostjach formy russkich vojskich povestej, končaja XVII v. (1902) a *O nekotorych osobennostjach stilja velikorusskoj istoričeskoj belletristiki XVI—XVII v.* (1908) snažil se postihnout uměleckou stránku analyzovaných památek. Nikdó z jeho současníků a předchůdců nekladl si tento úkol s takovým akcentem. S. K. Šambinago, A. A. Šachmatov, V. Mansikka a S. F. Platonov psali sice v té době o stylistice staroruské povídky, ale jen jaksí mimochodem a v míře nepoměrně menší. Orlov pokračoval ve studiu uměleckého mistrovství staroruské literatury i v sovětské epoše (zemřel v r. 1947). Jeho principy estetické analýzy však již dnes neuspokojují.

Vědecké zkoumání staroruské povídky nedosašlo na počátku 20. století zvláštního rozmachu. Velký kus práce na tomto poli vykonala kyjevská škola. Její vedoucí V. N. Peretc přispíval svými pracemi k rozvoji metodologie a historiografie vyprávěcí literatury staré Rusi. Tak např. ve své knize *Iz lekcij po metodologii istorii russkoj literatury. Istorija izučenij. Metody. Istočniki* (Kijev 1914) uvedl obširnou bibliografii povídek. Shrnl v ní dřívější soupisy a doplnil je novými daty. Ve svých kriticko-bibliografických přehledech nových prací o staroruské literatuře, uveřejňovaných po mnohá léta v kyjevských „Universitetskich Izvestijach“ a potom v „Žurnale ministerstva narodnogho prosvěščenija“, zachycoval Peretc všechny nové poznatky o rukopisech jednotlivých povídek. Vychoval též ve svých seminářích celou plejádu předních sovětských znalců staroruské povídky — N. K. Gudzije, A. A. Nazarevského, zesnulého M. O. Skripilja aj., kteří se dnes k němu hlásí.³⁰⁾ Nemalou zásluhu si získala jeho škola sbíráním rukopisů vyprávěcí literatury.

Metodologické zaměření předrevoluční literární vědy vytvářelo na počátku 20. století mnohem příznivější podmínky pro textologické studium staroruské povídky, pro sbírání a publikaci jejich nových památek nebo nových variant již známých děl. V r. 1906 vydal znovu Vs. I. Sreznevskij *Skazanije o molodce i device* v jeho nejstarší a dosud nejlepší redakci. V r. 1907 uveřejnil P. K. Simoni dodnes nejlepší vydání textu *Povesti o Gore i Zločastii*. Položil tím pevný základ k monografickým studiím poemy. V letech těsně před Říjnem otiskl několik děl rukopisné vyprávěcí literatury kroužek mladých literárních pracovníků při Moskevských ženských kursech v sérii *Seminarij po drevnerusskoj literature*. Vyšly tu pod redakcí M. N. Speranského: „Povest' o Merkurii Smolenskom“, „Povest' o besnovatoj žene Solomonii“, „Povest' o gordom care“, výbor ze sborníku „Velikoje Zercalo“ aj. V téže době začaly vycházet jednotlivé svazky série *Biblioteka starorusskich povestej* za redakce B. I. Dunajeva (Izdanije I. D. Sytina, M. 1914—1916). Měla obsahovat podle původního plánu celkem 15 knížek, z nichž každá by byla věnována jedné povídce. Ediční technika měla odpovídat soudobým požadavkům vědy: přesná reprodukce textu v ortografii originálu a podle rukopisu (nejstarších, nejúplnějších a nejcharakterističtějších pro danou památku, v mnohých případech s variantami) nebo podle prvního tištěného vydání. Text měl být provázen příslušnými ilustracemi. Vydavatelův záměr byl zdařilý a odpovídal aktuálním potřebám. Jeho realizace však vcelku zklamala. V celé sérii vyšlo jen 5 svazků: „Povest' o rossijskom matrose Vasilii“, „Povest' o Gore-Zločastii“, „Povest' o Frole Skobejeve“, „Povest' o Bove-koroleviče“ a „Povest' o Jeruslane Lazareviče“. Některé z těchto útlých, zpravidla 40. až 50. stránkových brožovaných knížek najde český čtenář i v našich hlavních knihovnách. Můžeme podle nich soudit o typu a hodnotě celé série. Již běžné seznámení

s vnější formou kteréhokoliv svazku vzbudí u literárního pracovníka určité pochybnosti. Publikace má jasně vyjádřený populární charakter. Byla určena pro střední školy, což vedlo podle vlastních slov vydavatelových k tomu, že „z důvodu eticko-pedagogického charakteru“ byla v textech vynechána některá místa. Chápeme tento důvod, ale hned si klademe otázku, zda bylo vůbec správné vydávat tyto památky v sérii středoškolských pomůcek a poškozovat redakčními zásahy jejich úplné znění. Neuspokojuje ani vědecký aparát (doslov, skromný počet variant, vynechání bibliografie). Ilustrace tvoří reprodukce jarmarečních tisků, fotokopie rukopisů a někdy dokonce „kompozice“ nebo „stylizace“ na syžet dané povídky. Obrázky jsou barevně velmi pestré a připomínají nám svou názornou lapidárností ilustrace našich dětských knih. „Biblioteka“ od Dunajeva měla přesto určitý význam. Zaplňovala značnou mezeru ve vydávání staroruských povídek světského charakteru. Ve dvou případech odkazuje na její svazky i N. K. Gudzij ve svých známých dějinách staroruské literatury,³¹⁾ který vždy velmi citlivě a zasněženě cituje dosud nejlepší vydání staroruských děl. V r. 1914 vydal M. Ju. Sokolov úplný text *Povesti o Karpe Sutulove*. Kniha je opatřena důkladným vědeckým komentářem a je dodnes nejceněnější publikací této typické staroruské novely. A tím jsme vyčerpali všechna význačná vydání psaných povídek na počátku 20. století.

Tolik o předrevolučním období. Snažili jsme se ukázat, že mnozí starší literární historikové probíjávali staroruské povídky důležité místo v dějinách ruské literatury a že se jim podařilo prošlapat jí v literární vědě dosti širokou cestu.

Dějiny sovětského studia staroruské povídky můžeme rozdělit podle intenzity pronikání marxisticko-leninské metodologie do prací sovětských literárních badatelů zhruba na tři etapy: 1. 20. léta — poč. 30. let; 2. polovina 30. let — období Velké vlastenecké války; 3. poválečná doba až po současnost.

V první etapě rozvíjelo se zkoumání daného vědního předmětu v dosti ztížených kulturních a ideologických podmínkách. Staroruská literatura zaujímala tehdy skromné místo v publikacích Akademie věd. Z hlediska metodologického nepozorujeme ještě podstatné změny v bádání o staroruské povídce. Literární historikové, jejichž převážnou část tvořili staří zaslužíli pracovníci — V. M. Istrin, A. I. Sobolevskij, V. N. Peret, N. K. Nikolskij, M. N. Speranskij, A. S. Orlov, A. V. Michajlov a D. I. Abramovič, věnovali nadále pozornost literárním dějinám jejich textů, hledali její prameny mimo ruskou půdu, zkoumali vlivy přeložených povídek na ruskou ústní a psanou slovesnost, shrnovali výsledky studia jednotlivých povídek, sestavovali bibliografii jejich opisů, redakcí a speciálních prací o nich, snažili se postihnout příčiny jejich popularity na Rusi, sbírali jejich nové texty atd. Jen zřídka si všimli sociálně politického znění psaných povídek a odrazu v nich třídního boje a ideologie té či oné společenské vrstvy staré Rusi. Nutnost revize starých zásad a koncepcí a vytvoření nových badatelských metod se však tehdy živě pociťovala. Snad nejlepším projevem této tendence byla kniha *Starorusskaja povest'* (1923) od N. K. Piksanova.³²⁾ Autor tu poprvé velmi jasně vyjádřil nový vztah k přeložené a originální světské povídce. Podává stručnou charakteristiku jeho práce.

Piksánov zaměřil svou knihu především do pedagogické praxe. Měla seznámit studenty a učitele s dosavadními výsledky a se současným stavem studia

daného předmětu (srv. „Předislovije“, l. c. str. 3—4 a „K učaščímsja“, l. c. str. 5—9). Tento úkol splnila ve své době znamenitě. Položila základy k celé sérii podobných publikací na jiná témata. Jsou to u nás dobře známé sovětské literární příručky — semináře, např. „Seminarij po Nekrasovu“, „Seminarij po Gor'komu“ aj. Piksánovova kniha však daleko přesáhla svým významem rámec svého prvotního určení. A byli bychom velmi domýšliví, kdybychom nepřiznali pro některé její dobou podmíněné nedostatky, že hovoří leckdy i k naší současnosti. Se zájmem v ní čteme historiografický úvod — „Vvedenije v istoriju starorusckoj povesti“ (l. c. str. 10—43). Piksánov tu podává kritický přehled předrevolučních dějin studia staroruské povídky, shrnuje jeho výsledky a adresuje soudobým literárním historikům tato slova: „Badatelé věnují příliš mnoho práce a pozornosti neliterárním dílům a nevíšmají si básnických děl... Zejména stará povídka, která je pravým literárním žánrem, zaujala v jejich studiích mnohem méně místa než památky bohoslovné, historické a právnické. A v těch případech, kdy ji studovali, užívali týchž metod, jimiž analyzovali „Domostroj“ nebo Maxima Greka. Zanedbávání studia povídek pokazilo i celkové literárně historické schéma, celkovou konfiguraci dějin staré literatury a vedlo nakonec k nesprávné koncepci staré duchovní kultury“ (l. c. str. 38—39). O závažnosti Piksánovova vystoupení proti tendencím buržoazní literární vědy zmenšovat úlohu světských žánrů v staroruské literatuře svědčí skutečnost, že o čtvrt století později podtrhla tuto myšlenku s velkým důrazem V. P. Adria nov á - P e r e t c o v á ve své programové stati *Osnovnyje zadači izučeniija drevnerusskoj literatury v issledovanijach 1917—1947 gg.*³³⁾ Na konci stati vytyčuje Piksánov nové úkoly studia psané povídky, jak se mu tehdy jevily. Především je třeba, píše badatel, sestavit úplný a vyčerpávající seznam všech dochovaných povídek a literatury o nich. Tím získáme celkový obraz současného stavu bádání o tom žánru rukopisné tradice. Za další úkoly označuje autor plánovitou a systematickou publikaci dosud neznámých textů, vydání nového obsírného sborníku nejlepších vyprávěcích památek psané literatury s důkladným komentářem, napsání monografií o nejdůležitějších staroruských povídkách a nového nástinu jejich dějin. Ústřední otázkou studia psaných povídek musí být umělecké mistrovství jejich autorů, zdůrazňoval velmi správně Piksánov. Literární historikové musí ji však řešit v souvislosti s celkovým uměleckým životem staré Rusi — s malířstvím, sochařstvím, hudbou atd. „Srovnávací studium literatury a jiných druhů umění poskytne velmi mnoho pro chápání ruského literárního procesu, zejména a snad obzvláště literatury vyprávěcí“ (l. c. str. 41), podtrhuje badatel. Na konci své úvodní stati hovoří o sociálním rozvrstvení staroruské kultury. Dospívá k názoru, že v ruském středověku „duchovenstvo nebylo jediným nositelem a tvůrcem kultury a literatury“ (l. c. str. 43), neboť mnohé světské povídky rozhodně nemohly vzniknout v církevním prostředí. Jejich literárními „agenty“ byli podle Piksánova příslušníci jiných společenských vrstev — mladý bojar, soudní písař, diakon a mladý kupec.

Podstatnou část Piksánovovy knihy tvoří pečlivě sestavená bibliografie 27 děl staroruské vyprávěcí literatury. Jsou uvedena v chronologickém pořádku — od „Slova o polku Igoreve“ (12. století) až po povídku „Gistorija koroleviča Archilabona“ (18. století). U každé povídky cituje autor zpravidla příslušné vydání textu a bibliografii studií, a to opět v časovém sledu podle data vydání. Ve většině případů následují tzv. „voprosniki“, tj. usměrňující pokyny k rozpracování dílčích problémů jednotlivých památek. Na konci knihy jsou otiskeny

3 povídky — „Pověst' o Karpe Sutulové“, „Skazanije o molodce a device“ a „Pověst' o koroleviče Valtazare“.

Práce „Starorusskaja povest'“ od N. K. Piksanova navazovala v oblasti tematické, metodologické a bibliografické na předrevoluční pokrokové tradice ruské literární vědy a snažila se rozvíjet je v nových společensko-politických podmínkách. Je proniknuta demokratickými myšlenkami a vytyčila několik let po Říjnu úkoly, jimiž se dnes zabývají sověští badatelé. Byla nesporně záslužným činem dnes osmdesátiletého literárního historika.³⁴⁾

Jiní sověští literární pracovníci napsali v 20. letech a na počátku 30. let obecné charakteristiky staroruských povídek (M. N. Speranskij, V. M. Istrin), speciální studie o jednotlivých nebo originálních vyprávěcích památkách nebo o jejich dílčích problémech (např. V. N. Peretc, A. A. Nazarevskij, I. P. Jerëmin, D. I. Abramovič, S. F. Jeleonskij, A. D. Sedel'nikov, P. N. Sakulin, S. F. Ol'denburg, A. S. Orlov aj.). Prvky nového přístupu k materiálu rysují se v nich jen v mlhavých konturách. Stopy předrevoluční vědecké tradice jsou tu ještě silné.

V druhé vyznačené etapě došlo v sovětské literární mediaevalistice k významným událostem vědeckého a organizačního charakteru. Měly přímý vliv na zkoumáním staroruské povídky. V r. 1933 byl založen v Ústavě ruské literatury (Puškinův dům) Akademie věd SSSR, „Otdel drevnerusskoj literatury“, který začal vydávat o rok později dodnes nejdůležitější publikaci sovětské literární mediaevalistiky — *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*.^{34a)} Kolem „Otdela“ a jeho tiskového orgánu seskupili se nejlepší znalci staroruské povídky — V. P. Adriánovová-Peretcová, I. P. Jerëmin, A. S. Orlov, V. F. Pokrovská, M. O. Skripil', M. N. Speranskij, S. K. Šambinago aj. V jejich statích pozorujeme první zjevné znaky ústupu od předrevoluční metodologie a pokusy zaujmout marxisticko-leninské pozice. Badatelé začali kritizovat buržoazní komparativní zkoumání jednotlivých syžetů, věnovali zvýšenou pozornost satirickým povídkám 17. století, snažili se postihnout sociálně historickou podmíněnost vyprávěcí prózy, její sociální smysl a vztahy k folklóru, svěbytnost a svéráz staroruské povídky atd. Nástin dějin psané vyprávěcí beletristiky napsalo tehdy několik autorů. O předložených povídkách staré Rusi pojednal podrobně A. S. Orlov ve své knize *Perevodnyje povesti feodal'noj Rusi i Moskovskogo gosudarstva XII—XVII vv.* (1934). O tři léta později vydal týž autor novou práci *Drevnjaja russkaja literatura XI—XVI vv.* (L. 1937), v níž již hovoří i o originálních ruských dílech. V r. 1938 vyšlo první vydání známé u nás vysokoškolské učebnice *Istorija drevnej russkoj literatury* od N. K. Gudzije. Autor v ní shrnul — podobně jako v dalších vydáních své knihy (v r. 1941, 1945, 1950, 1953, 1956) — výsledky dosavadního studia ruských povídek 11. až 17. století a uvedl jejich základní bibliografii. A v bibliografii staroruské povídky neměla by chybět kniha *Istorija russkoj literatury* pod redakcí V. A. Desnického.³⁵⁾ Autoři jejího prvního dílu charakterisují dobu vzniku děl vyprávěcí literatury, analyzují je a řadí chronologicky do určitých skupin. Názory tu vyslovené dnes již zastaraly a nevyčerpávají danou problematiku. V r. 1935 vydal N. K. Gudzij chrestomatii staroruské literatury, v níž otiskl mimo jiné celou řadu přeložených a originálních psaných povídek. Každému textu předeslal krátkou literárněhistorickou poznámku.³⁶⁾ V daném období zahájil svou záslužnou sběratelskou a archeografickou činnost V. I. Malyšev.³⁷⁾

V druhé polovině 30. let začal pracovat „Otdel drevnerusskoj literatury“ na

prvních dvou dílech akademické desítisvazkové *Istorii russkoj literatury*,³⁸⁾ věnovaných písemnictví staré Rusi. Obsahují dodnes nejúplnější přehled památek starých povídek v novém složení jejich repertoáru. Díla světského charakteru zaujímají tu značné místo. Autoři jednotlivých statí interpretovali už materiál z pozic marxisticko-leninské metodologie. V knize není uvedena bibliografie předmětu. Sestavily ji V. P. Adriamová-Peretcová a V. F. Pokrovská. Jejich práce *Bibliografija drevnerusskoj povesti* (1940)³⁹⁾ je velmi důležitým — byť i pohříchu nedokončeným — pramenem pro studium staroruské povídky. Proto několik slov o jejím obsahu, plánu, principech klasifikace daného materiálu atd.

Knihla má tři části: krátkou čtyřstránkovou předmluvu, vlastní bibliografii staroruské povídky a ukazatele. V úvodu hovoří autorky nejdříve o největší potíži při studiu staroruské povídky — o neurčitosti materiálu, který tvoří tuto skupinu literárních památek a z toho plynoucí těžkosti při určování obsahu pojmů „pověst“. Dále uvádějí plán své publikace. Měla mít tři svazky. První z nich, který pak skutečně vyšel a o němž se níže ještě zmíníme, měl obsahovat podle původního plánu bibliografický materiál rozdělený do dvou velkých částí: I. Přeložené povídky — pohádkové, historické, mravoučné, dobrodružné, románové, satirické a zertovné. II. Originální povídky dvou typů: a) zpracované přejatých syžetů; b) pohádkové povídky ze života (od 15. století). Jak patrně, autorky užíly různých kritérií při dělení památek vyprávěcí literatury. Nejdříve je roztrhávají na dvě skupiny podle původu: na povídky přeložené a na povídky originální. Přeložené povídky člení pak podle obsahu na několik skupin: na povídky historické, mravoučné, dobrodružné, románové, aj. Rozdíl mezi povídkami „románovými“ a povídkami „dobrodružnými“ není nám příliš jasný. Toto kritérium však už důsledně neuplatnily při dělení originálních povídek. Do jejich první skupiny zařadily materiál podle původu (zpracované přejaté syžety) a do druhé podle obsahu (pohádkové povídky ze života). Termín „pohádková povídka ze života“ je málo zdařilý, neboť nemůže zdaleka pojmut všechnen mnohotvárný materiál originální povídky, který sem patří. Svým pokusem klasifikovat psanou povídku podle obsahu dotkly se badatelky problému tzv. „vnitřního“ roztrhání jejich památek na určité skupiny. O tomto problému jsme se již výše zmínili. Uvedli jsme, že je to dodnes otázka otevřená. Starší a sovětská literární historikové označují často touž povídku různými názvy — povídka kouzelná, bohatýrská, rytířská, historická povídka ze života atd. Hlavní příčina potíží s klasifikací a terminologickým označením originální psané povídky spočívá nepochybně v tom, že její materiál se „vzporou“ přesnému rozčlenění. Působí literárním vědcům asi takové nesnáze, jako ústní pohádka folkloristům. Ostatně psaná povídka prodělává v rukopisné tradici dosti podobný „výbrus“ jako lidová zkazka v ústech lidu a nese stopy kolektivnosti, jež jsou charakteristické v čisté podobě pro ústní tvorbu slovesnou.

Zamýšlený druhý svazek „Bibliografie“ měl být věnován historickým povídkám a pověstem — „skazanijam“ od nejstarších dob až do 17. století. Autorky tu hodlaly zachytit i originální ruské povídky světského charakteru z 11. až 14. století, jejichž bibliografii od 15. století podaly v prvním svazku. Vysvětlují to tím, že památky tohoto druhu byly v raném období staroruské literatury úzce spjaty s dějinami letopisných svodů a že „oddělení tohoto materiálu si vyžadá speciální zkoumání, jež není ještě ukončeno“.⁴⁰⁾

Třetí svazek publikace měl zachycovat jednak přeložené sborníky legend („pa-

teriki“, vyprávěcí části „prologů“, sb. „Grešnych spasenije“, „Velikoje Zercalo“, „Zvezda Presvetlaja“), jednak „sinodiki“ a ta díla ruské hagiografické literatury („žitija“), která mají blízko buď k pohádce (např. „Povest' o Petre i Fevronii“, „Povest' o Merkurii Smolenskomo“, anebo k povídce ze života (např. „Žitije Julianii Lazarevskoj“, „Skazanije o Solomonii“). Plánované zařazení povídek legendárního charakteru do zvláštního dílu „Bibliografie“ svědčí o tom, že její autorky neztotožňovaly povídku s „žitijem“ nebo apokryfem a že činily určitý rozdíl mezi těmito žánry.

Nahlédneme-li nyní do bibliografické části prvního vskutku vydaného svazku „Bibliografie“, překvapí nás, že je tu materiál klasifikován podle jiných hledisek než v předmluvě. Povídky jsou rozděleny do tří (nikoliv do dvou) samostatných skupin: I. Přeložené povídky 12.—17. století. II. Ruské zpracování přeložených syžetů. III. Originální povídky. Každá z těchto skupin má ještě chronologické dělení. U přeložených povídek se navíc uvádí místo, odkud přišly na Rus. V první skupině autorky rozlišují: A) Překlady 12.—13. století (řecko-východní). Překlady 14.—16. století: 1. řecko-slovanské; 2. západní. C) Překlady 17. století: 1. řecko-východní; 2. západní. Druhá a třetí skupina mají stejné chronologické dělení: A) 15.—16. století. B) 17. století. Sám princip členění staroruských povídek podle století a původu je celkem přijatelný. Neuspokojuje však jeho konkretizace. Dalo by se očekávat, že autorky zařadí do první skupiny (k řecko-východním povídkám) jen ty památky, jež vznikly na Východě a přišly na Rus prostřednictvím Byzance (např. „Povest' o Varlaame i Ioasafe“). V knize tu však nacházíme i „Devgenijevo dejanije“, tj. dílo jen řeckého původu. Mezi přeloženými „řecko-slovanskými“ povídkami nacházíme naopak díla, jež mají východní původ a dostala se na ruskou půdu prostřednictvím Byzance (např. „Stefanit i Ichnilat“). Patřila by tedy podle nomenklatury autorek k „řecko-východním“ povídkám. Rovněž nesprávné je zařazování povídek „Jerušlan Lazarevič“, „Sny Sachaiši (Mamera)“ aj. mezi „řecko-východní“. Vznikly na východě a pronikly do Ruska bez prostřednictví řecké literatury. A pro tento druh povídek není v klasifikaci Adrianovové-Peretcové a Pokrovské ani příslušná rubrika. Nemůžeme souhlasit s chronologickým datováním přeložených povídek 12.—17. stoletím. Některé z nich byly přeloženy z největší pravděpodobností už v 11. století, jiné překročily opět práh 17. století a četly se, opíšovaly a přepracovávaly i v 18. století. Proto bude jistě správné rozšířit chronologické hranice přeložených povídek o 11. a 18. století. To nám umožní téměř vyčerpat starou rukopisnou tradici vyprávěcího charakteru.

Uvedené nedostatky klasifikace staroruských povídek v recenzované publikaci byly do značné míry podmíněny soudobým stavem literární vědy. Sám pokus o systemizaci velmi složitého materiálu a základní myšlenky obou autorek byly velmi plodné. Dnes už ovšem nestačí tuto klasifikaci kritizovat, vnášet do ní korektivy, za nimiž klademe otazník, tvrdit, že nová klasifikace je potřebná, i když bude mít jen pracovní charakter, ale nažehnat nic neřešit. Tak postupuje A. A. Nazarevskij v předmluvě své knihy *Bibliografija drevnerusskoj povesti*,⁴¹⁾ jež přímo navazuje na práci P. V. Adrianovové-Peretcové a V. F. Pokrovské a doplňuje ji novými bibliografickými daty až do naší současnosti. Níže se o ní ještě zmíníme.

Opíraje se o výsledky bádání starší a sovětské literární vědy v dané vědní oblasti, soudíme, že nejlepší obecné schéma klasifikace psané ruské povídky bude toto: I. Originální povídky: 1. povídky s folklórním základem; 2. po-

vidky knižního původu. II. Přeložené povídky: 1. povídky byzantsko-slovanské; 2. povídky románsko-slovanské; 3. povídky západoslovanské a jiných západních neslovanských národů a 4. povídky východní. Svou koncepcí problému pokusíme se nyní konkretizovat a zdůvodnit.

Za originální povídky považujeme všechna díla rukopisné vyprávěcí literatury, jejichž literární historie se začíná prokazatelně na ruské půdě (např. „Pověst' o Frole Skobejeve“). Ta z nich, jež zpracovávají syžety ústní tradice (např. „Pověst' o Šemjakinom sude“, „Pověst' o kupce“), zařazujeme — při vnitřním členění originálních povídek — do jejich první skupiny, tj. do skupiny povídek s folklórním základem. Ostatní originální psané povídky patří podle našeho názoru do druhé skupiny, tj. do skupiny povídek knižního původu. Do této skupiny můžeme prozatímně včlenit i ta díla, jejichž původ doposud přesně neznáme. Výsledky dalšího bádání mohou je nanejvýš přesunout do jiné skupiny naší klasifikace. Takoveto prozatímní řešení nejasných případů je částečně odůvodněno tím, že cizí památky nabyly často na ruské půdě charakter originálních ruských slovesných děl. To však neznamena, že budeme řadit k ruským originálním povídkám i taková díla, jež byla prokazatelně přejata, ale na ruské půdě měla svérázný a samostatný vývoj. Trhání vztahů ruské literatury s ostatními světovými literaturami považujeme z hlediska marxisticko-leninské historicko-srovnávací metody za nesprávné. Od buržoazních „vlivologů“ lišíme se tím, že hledáme odpověď nejen na otázku, co bylo přejato ruským písemnictvím, ale především na otázku, proč byl cizí slovesný materiál přejímán a hlavně jak byl zpracován. A výklad těchto otázek tvoří součást základního problému literární historie: osvětlit svéráz a svébytnost ruského literárního procesu. Z tohoto hlediska nemůžeme tedy bezvýhradně přijmout soud N. K. Gudziže o památkách vyprávěcí přeložené literatury Kyjevské Rusi.⁴²⁾

Přeložené povídky jsme rozdělili do čtyř skupin, jež označujeme zpravidla již tradičními názvy. Domníváme se, že jsou mnohem přesnější než nomenklatura autorůk „Bibliografie“. Do první skupiny (byzantsko-slovanské povídky) patří podle našeho názoru všechny ruské povídky, jež vznikly v Byzanci nebo byly přejaty z Východu a přepracovány na půdě byzantské, odkud pak pronikly do ruského písemnictví buď přímo v řeckém znění, anebo prostřednictvím jihoslovanských literatur (např. „Devgenijevo dejanije“, „Pověst' o Varlaame a Ioasafe“). Do druhé skupiny (románsko-slovanské povídky) řadíme všechna díla psané vyprávěcí literatury, jež vznikla nebo byla přepracována na románské půdě a dostala se na Rus prostřednictvím slovanských (jižních nebo západních) literatur (např. „Skazanie o Troje“, „Skazanie ob Indijskom carstve“, „Pověst' o Bove-koroleviče“ aj.). Toto dělení umožňuje nám například odlišit od sebe dvě na Rusi známé redakce „Alexandreidy“ — bulharskou a srbskou. Do třetí skupiny začleňujeme originální povídky západních Slovanů anebo jiných západních neslovanských národů, přeložené v té či oné době na ruské půdě. Mezi článkem mezi originálem a ruským textem mohla být v tomto případě i jiná západoslovanská literatura. Do čtvrté skupiny (východní povídky) řadíme ta díla staré vyprávěcí psané literatury, jež byla přijata ruskými písmáky bezprostředně z východních literatur nebo folklóru (např. „Sny Šachaši“, „Jerušlan Lazarevič“, „Pověst' o carice Dinare“, snad i „Pověst' ob Akire“).

* Vyznačená námi klasifikace staroruských povídek seskupuje bohatý materiál podle jednotného hlediska (hledisko geneze) do obsahově velmi širokých skupin. Povídky každé z těchto skupin bude možno dále dělit na několik částí (oddílů,

„podskupin“) podle dílčích klasifikačních kritérií, např. povídky světského nebo náboženského charakteru (podle ideového zaměření), na povídky historické, satirické, povídky ze života (podle obsahu), na povídky té či oné etápy dějin Ruska (chronologicky) atd. Určení takových dílčích klasifikačních dělitek může být ovšem výslednicí soudů širší badatelské obce. V naší práci pokusíme se postihnout působení lidové pohádky na psanou vyprávěcí literaturu jen v rámci její „hrubé“ klasifikace, již jsme výše uvedli.

Vraťme se nyní opět ke knize V. P. Adrianovové-Peretcové a V. F. Pokrovské „Bibliografija drevnerusskoj povesti“. Autorky uvádějí na konci předmluvy početné prameny, z nichž čerpaly zprávy o publikacích, studiích a dosud nevydaných textech staroruských povídek. Některé mezery v materiálu a nepřesnosti údajů částečně doplnil a opravil A. A. Nazarevskij. Bibliografická data o každé povídce roztrídily badatelky do týchž rubrik: vydání textů, dosud neuveřejněné texty a nakonec studie o památce (s krátkými anotacemi). Neomezily se jen na ruské prameny, ale uvedly i ukrajinské, běloruské, polské, české aj. Údaje jsou řazeny podle doby vydání nebo napsání. Kniha zachycuje bibliograficky 74 děl daného druhu písemnictví. Orientace je značně ulehčena pečlivě sestavenými všestrannými ukazateli na konci publikace. „Bibliografija drevnerusskoj povesti“ je cenným a pro literárního historika nepostradatelným průvodcem nesmírnými bohatstvím památek staroruské povídky.

Na samém počátku druhé světové války vyšel sborník statí *Starinnaja russkaja povest'*.⁴³⁾ V pracích současných sovětských literárních historiků nacházíme často odkazy na některou z jejích osmi studií (např. na stať V. D. Kuz'minové *Povest' o Bove-koroleviče v russkoj rukopisnoj tradicii XVII—XIX vv.*), avšak kniha je nám dosud v ČSR nedostupná. Její obsah známe z největší části jen podle názvů jednotlivých statí, uvedených v bibliografické práci N. Macujeva.⁴⁴⁾

V poválečném období zrevidovali sovětští literární badatelé své starší pojetí staroruské literatury a zformovali nové metodologické principy jejího studia. Nový program sovětské mediaevalistiky nastínila zvláště jasně V. P. Adrianovová-Peretcová v úvodní stati TÓDRL — *Osnovnyje zadači izučeniija drevnerusskoj literatury v issledovanijach 1917—1947 gg.*⁴⁵⁾ Zdůraznila nutnost studia národního svérázu a třídního charakteru ruské středověké literatury, její souvislosti s historickou skutečností, umělecké specifičnosti, vztahů k ústní slovesnosti a k sousedním literaturám (především slovanským), periodizace jejího historického vývoje, publikací dosud nevydaných nebo nevědecky vydaných památek staroruské literatury atd. Autorka se vyslovila zvláště ostře proti zmenšování významu a úlohy světských originálních žánrů v ruském středověkém písemnictví. To vedlo k tomu, že se sovětští literární mediaevalisté zaměřili ve svých pracích převážně na díla světského charakteru. V r. 1953 M. N. Tichomirov píše zajímavou stať *Gorodskaja pis'mennost' v drevnej Rusi XI—XIII vekov*, v níž vyslovuje názor, přijatý N. K. Gudzijem⁴⁶⁾ a autorským kolektivem nových třísvazkových dějin ruské literatury,⁴⁷⁾ že „literatura staré Rusi byla bohatá a neměla jednostranný církevní charakter, který jí často přisuzovali“.⁴⁸⁾ Autor tvrdí, že literatura demokratických vrstev (městského lidu; kupců a trhovců) vznikla současně nebo téměř současně s církevní spisbou. Dá se ovšem těžko předpokládat, píše dále Tichomirov, že již tehdy převládala městská literatura nad náboženskými knihami. Má tu na mysli závislost literárního procesu na materiálu a technice písma. Na Rusi se totiž psalo do poloviny 14. století na drahém

pergamenu časově náročným písmem, tzv. „ustavem“. To přirozeně znemožňovalo větší rozšíření literární produkce a vytvářelo příznivé podmínky pro monopol církve na knižní kulturu.⁴⁹⁾ Přesto však existovalo tehdy mnohem více památek světského charakteru, než se nám jich z různých historických a společensko-politických příčin dochovalo. A studium jejich rozsahu, repertoáru, skutečných rysů a zvláštností označuje Tichomirov za aktuální úkol naší současnosti. Výsledky jeho řešení potvrdí myšlenku, že staroruská literatura nebyla majetkem jen privilegovaných společenských vrstev (feudálů a duchovenstva), ale i církevních laiků a příslušníků městského lidu.

Na článek Tichomirova můžeme nyní časově navázat podle jiných sovětských pramenů. V druhé polovině 14. století byl nahrazen na Rusi pergamen papírem a „ustav“ snadnějším „poluustavem“ a písmem zvaným „skoropis“. Cena rukopisu klesla a doba jeho napsání se zkrátila. Kniha se stala dostupnější a s růstem kulturní úrovně středních společenských vrstev, zejména měšťanů, se postupně demokratizovala. V 17. století existovala již relativně velká obec čtenářů a písmáků z řad městského lidu. Ten se zmocnil značné části rukopisné tradice a „zvesvětil“ ji. S prvními symptomy tohoto jevu setkáváme se ovšem již dříve, a to už v 14. století. Do té doby klademe též počátky dějin rusky psaných knížek lidového čtení, v nichž staroruská povídka zaujímala přední místo. Je třeba znovu litovat, že dějiny ruských knížek lidového čtení nejsou dosud probádány a napsány.

Soustředěný zájem sovětské literární vědy poválečného období o staroruské památky světského charakteru odsunul dočasně na druhé místo studium hagiografické a přeložené literatury a dále zkoumání umělecké stránky ruské středověké beletristiky v jejím historickém vývoji. Proti tomuto stavu v současné literární vědě ozývají se již kritické hlasy.⁵⁰⁾

Ideové a metodologické vření v poválečné sovětské mediaevalistice promítlo se přirozeně i v oblasti studia staré psané povídky. Nastíníme nyní stručně jeho obraz v konkrétních projevech.

O aktuálních problémech v zkoumání rukopisné povídky pojednali autoři několika obecně teoretických statí. M. O. Skripil' vyslovil své názory o vzniku a vývoji staroruské povídky, o otázce jejích vztahů k folklóru a o vzniku jejích nových redakcí v zajímavém článku *Problemy izučeniija drevnerusskoj povesti*.⁵¹⁾ Opírá své soudy o zkušenosti z vlastní badatelské praxe. Týž autor pojednal v jiné své stati o přínosu sovětské literární vědy do studia staroruské povídky.⁵²⁾ Ostatní literární historikové se dotkli naší problematiky jen nepřímo. Máme tu na mysli obecně teoretické stati o staroruské literatuře od A. S. Orlova,⁵³⁾ V. P. Adrianovové-Peretcové,⁵⁴⁾ D. S. Lichačeva⁵⁵⁾ a opět M. O. Skripilja.⁵⁶⁾ Celkový přehled dějin staroruské povídky najdeme v druhém svazku desítisvazkových akademických dějin ruské literatury (svazek 2., část 1. — 1946; část 2. — 1948), dále v knize A. S. Orlova *Drevnjaja russkaja literatura XI—XVII vekov*,⁵⁷⁾ v poválečných vydáních učebnice staroruské literatury od N. K. Gudziže a v prvním svazku nové třísvazkové akademické historie ruské literatury.⁵⁸⁾

Z publikací textů staroruských povídek uveďme na prvním místě tři sborníky, jež vyšly v letech 1949—1954. První z nich — *Voinskije povesti drevnej Rusi*⁵⁹⁾ — obsahuje tři originální ruské historické povídky: „Povest' o razorenii Rjazani Batyjem“, „Zadonštinu“ a „Povest' ob Azove“. Redaktorka knihy V. P. Adrianovová-Peretcová sestavila a opatřila vědeckým aparátem i druhý

sborník *Russkaja demokratičeskaja satira XVII. veka*.⁶⁰⁾ Texty 16 satirických děl jsou tu provázeny reprodukcemi jarmarečních tisků na jejich syžety. Přílohy publikace jsou velmi obsáhlé. Tvoří je autorčina stať *U istokov russkoj satiry*, textologický komentář a bibliografie textů a dále literárněhistorické výklady a reálie otištěných děl. Práce je výsledkem dlouholetého badatelského studia ruských satirických povídek ze sklonku ruského středověku. V téže době vyšel třetí sborník *Russkaja povest' XVII. veka*,⁶¹⁾ který připravil do tisku M. O. Skripil'. Obsahuje texty 15 děl tří druhů staroruské povídky: čtyři památky historické beletristiky, sedm povídek ze života a čtyři nejlepší satirické povídky. Všechna díla — s výjimkou dvou („Povest' o Gore-Zločastii“ a „Povest o Frole Skobejeve“) — jsou přetlumočena v druhé části knihy do současné ruštiny. Za texty následuje nejdříve doslov z pera L. P. Lapického, podávající charakteristiku uveřejněných památek a určujících povahu a cíl publikace. Poslední část sborníku tvoří stať a poznámky čtyř autorů o jednotlivých dílech. Všechny tři sborníky se vyznačují vysokou ediční technikou a jsou názorným svědectvím o současném stavu bádání sovětské mediaevalistiky v dané vědní oblasti.

Kromě uvedených teoretických statí, přehledů dějin a sborníků o staroruské povídce vydali sovětská literární historikové po r. 1945 řadu monografických studií a speciálních prací o jednotlivých jejich památkách. Provázejí velmi často (ve formě úvodu nebo komentáře) publikace textů analyzovaných děl. V podobě takovýchto literárněhistorických „studií-publikací“ byly uveřejněny v posledním desetiletí originální povídky ze života,⁶²⁾ ruské historické povídky a v míře mnohem menší povídky přeložené.⁶³⁾ V r. 1955 byl přijat tento typ publikací za hlavní formu budoucích vydání všech staroruských památek. Byla stanovena jeho ediční technika a určen plán na nejbližší dobu. Staroruská povídka zaujímá v něm důležité místo.⁶⁵⁾

Četné práce o dílech problemě ruské psané povídky otiskují sovětská literární historikové v několika odborných časopisech. Zabývají se v nich otázkami dějin jednotlivých památek staré vyprávěcí literatury,⁶⁶⁾ jejím ideově uměleckým významem,⁶⁷⁾ jejími vztahy k ústní poezii a k jiným druhům umění,⁶⁸⁾ její tradici v nové literatuře 18.—19. století⁶⁹⁾ atd. Doplnují rovněž soustavně její dosud známý repertoár sbíráním a publikací nově objevených textů nebo nových opisů již známých děl.⁷⁰⁾ Své studie zachycují v speciální bibliografii té či oné povídky⁷¹⁾ nebo v bibliografii staroruských povídek vůbec.⁷²⁾ V speciálních statích shrnují výsledky svého bádání o daném předmětu a ukazují na problémy, jež nejsou ještě dobře osvětleny. V poslední době věnují pozornost staroruským povídkám i lingvisté.⁷³⁾ Nechybějí ani populární vydání památek tohoto druhu písemnictví (např. „Zadonštiny“, povídek o Azovu aj.).⁷⁴⁾

S novými studiiemi, vydanými nebo dosud nevydanými texty staroruských povídek z období poválečného až do roku 1954 seznamuje nás podrobně kniha *Bibliografija drevnerusskoj povesti* A. A. Nazarevského.⁷⁵⁾ Má tři části: úvod, vlastní bibliografii staroruské povídky a rejstřík. V první z nich — „O bibliografii drevnerusskoj povesti“ — autor vyzvedá záslušnou práci A. N. Pypina a N. K. Pksanova o dějinách staré vyprávěcí prózy (zejména v oblasti její bibliografie) a hovoří pak zvlášť podrobně o známém nám publikaci „Bibliografija drevnerusskoj povesti“ od V. P. Adrianovové-Peretcové a V. F. Pokrovské. Nazarevskij přijímá, doplňuje nebo popírá některé teoretické názory a bibliografické údaje obou autorek. V důležitých otázkách je však nerozhodný a nechává svého čtenáře na rozpacích. Tak např. v otázce klasifikace staroruské povídky správně

koriguje některé nepřesné soudy Adrianovové-Peretcové a Pokrovské a zdůrazňuje nutnost vytvořit alespoň pracovní kvalifikační schéma. Sám se však o řešení tohoto složitého problému nepokusil. Seskupil povídky v druhé části své knihy — „Bibliografija“ — v abecedním pořádku, zpravidla podle jmen hlavních hrdinů. Odůvodňuje to snahou ulehčit čtenáři orientaci v bohatém materiálu. Vytýká rovněž oběma badatelkám, že nevy excerpovaly celou řadu periodik. Uvádí jejich soupis a diví se, že k nim nepřihledly. Sám však na konci předmluvy píše, že neměl možnost prohlédnout všechny prameny, jejichž excerpci označil za potřebnou. Vskutku nejednu — byť i správnou — výtku Nazarevského na adresu Adrianovové-Peretcové a Pokrovské můžeme vznést i proti němu. Tak např. v přehledu obecných prací o staroruské povídce vynechal nejen učebnice A. A. Zerčaninova — N. G. Porfiridova a A. A. Kajjeva, ale i knihu akad. A. S. Orlova *Drevnjaja russkaja literatura XI—XVII vekov (1945)*, tj. práci badatele, který se velmi zasloužil o studium našeho předmětu. Nepřesné jsou i některé citace v recenzované knize: na str. 27 je uveden název publikace M. O. Skripilja „Russkaja povest' XVII veka“ v množném čísle aj. Nazarevskij jistě správně poznamenává, že autorky starší bibliografie staroruské povídky měly zachytit i rukopisnou povídku 18. století, avšak v jeho knize nenajdeme ani jednu takovou památku. Badatel snížil ve své publikaci počet povídek v knize Adrianovové-Peretcové a Pokrovské (celkem 74) na šedesát, vynechal některé důležité a již obvyklé ukazatele na konci své knihy (např. jmenný rejstřík) atd.

Kniha Nazarevského je — jak patrně z výše uvedeného — doplňkem a pokračováním bibliografické práce V. P. Adrianovové-Peretcové a V. F. Pokrovské. Čtenář v ní najde cenné zprávy o velkém počtu tištěných a nevydaných staroruských povídek a o celé řadě starších a hlavně novějších prací o jejich památkách. Jestliže nespňuje ve všech směrech naše požadavky na maximálně možnou úplnost akademického vydání bibliografie předmětu, pak je to dáno tím, že dnes ani nejkoušenější badatel nemůže sám obsáhnout veliké množství vyprávěcí literatury a prací o ní. To je nesporně jen v silách vědeckého kolektivu. A i z tohoto hlediska je pro nás kniha Nazarevského dobrým poučením.

Tolik o dějinách studia staroruských povídek. Nyní se pokusíme vystopovat vliv lidové pohádky na jednotlivé památky psané vyprávěcí literatury, a to podle skupin, na něž jsme si výše daný slovesný materiál rozdělili.

Originální povídky s folklórním základem, jež kolovaly v rukopisné tradici 17.—18. století na Rusi, rozpadají se z hlediska genetického na dvě části. K první patří povídky starší doby, které se v zkoumaném námi období opisovaly a přepracovávaly (např. „Povest' o Petre i Fevronii Muromskich“). Druhou část tvoří povídky, jež v 17.—18. století teprve vznikly (např. „Povest' o Semjakinom sude“). Z obou skupin budou nás zajímat pouze ta díla, jež jsou v té či oné formě spjata s ruskou ústní lidovou pohádkou.

Typickým příkladem originálních povídek první skupiny je „Povest' o Petre i Fevronii Muromskich“. Vznikla na konci 15. století, kolovala po několik století v demokratickém prostředí a dochovala se nám v značně velkém počtu opisů — 150. Dělíme je na čtyři redakce. Třetí redakce odrazila některé charakteristické rysy stylu světských povídek petrovské doby. Základ povídky tvoří dvě ruské lidové pohádky: pohádka o „létajícím draku“ a pohádka o „moudré panně“.

Podle toho se též památka rozpadá na dvě části. V první z nich se vypráví o tom, že k ženě muromského knížete Pavla začal létat nějaký drak — svůdce, který bral na sebe podobu jejího muže. Netvora zabil bratr knížete Petr. Drakova krev však potřísnila Petrovo tělo, které se pokrylo strupy a jízvami. V druhé části povídky hovoří se o „moudré panně“ — prosté selské dívce Fevronii, která Petra vyléčila a stala se za to jeho ženou. Po smrti bratrově dosedl Petr na muromský knížecí stolec. Tehdy začali bojaři pronásledovat Fevronii za její „nízký“ původ. Požádali nakonec Petra, aby Fevronii vyhnal a oženil se se skutečnou kněžnou. Fevronie souhlasila s odchodem z města, ovšem s podmínkou, že si bude moci vzít s sebou to, co je pro ni nejdražší. Bojaři s radostí svolili, ale netušili, že Fevronie odjede se svým mužem. Brzy si uvědomili svůj omyl, požádali oba manžely, aby se vrátili do města a převzali knížecí moc. Petr a Fevronie se skutečně vracejí, spravedlivě vládnou, vedou bohabojný život a nakonec společně umírají.

Jedinou vsuktku kladnou postavou dané povídky je Fevronie — prostá selská dívka. V jejím obraze — a i v obraze knížete Petra, který je pod vlivem své ženy — vyjádřil neznámý nám autor hlavní ideu díla — ideu samodržaví a nenávisť k bojarské opozici. V podmínkách feudálního chaosu měla tato myšlenka pokrokový charakter. To bylo též příčinou velké popularity povídky u mnoha pokolení ruských čtenářů a jejího příklonu k ústní lidové tradici.

Předrevoluční a sovětské badatelé věnovali již otázce folklorismu povídky řadu prací. S. V. Savčenko ukázal na její pohádkové motivy.⁷⁶⁾ Širší úkol si položil sovětský literární historik M. O. Skripil', který se už snažil odpovědět v duchu nových metodologických zásad studia literárně folklórních vztahů na otázku, proč čerpal autor díla z lidového pohádkového eposu a jak ho zpracoval.⁷⁷⁾ Uveďme tu aspoň badatelův závěrečný soud: „Autor, který vyjadřoval do určité míry demokratické ideje konce 15. století; opíral se ve své tvůrčí práci o místní muromsko-rjazanská folklórní díla právě proto, že mu byla blízká svým ideovým zaměřením. Avšak pod jeho pérem dostalo se historické minulosti muromsko-rjazanského knížectví mnohem konkrétnějšího a hlubšího osvětlení než ve folklóru.“⁷⁸⁾ M. O. Skripil' chtěl se dobrat ve své práci o povídce jejího lidově-slovesného archetypu. Pro nás by byla ovšem mnohem důležitější publikace jejich textů ze 17.—18. století.⁷⁹⁾ To by nám umožnilo soudit o změnách, jež vnesli do díla pozdější písmáci pod vlivem nové společensko-historické skutečnosti a pohádkového eposu dané doby.

K téže skupině povídek patří i „*Pověst' o novgorodskom posadnike Ščile*“, napsaná v polovině 15. století neznámým mnichem. Památka byla nejednou přepracována až do konce 17. století. V 18. věku pronikla do jarmarečních tisků a nakonec do ústní rozprávky. Základ povídky — ústní legenda a lidová pohádka — vystupoval v procesu kolování díla v rukopisné tradici stále více do popředí a zatlačil v pozdějších redakcích památku úplně do pozadí církevní ideologii, již byl poznamenán původní text.⁸⁰⁾

Originální povídky s pohádkovou osnovou, vytvořené až v 17. a 18. století, jsou velmi početné. Dnes ještě nemáme přesnou představu o okruhu jejich děl. Totéž nutno říci i o povídkách předcházející skupiny. Literární badatelé stále objevují nové památky a podávají jejich vědeckou analýzu.

K povídkám daného typu patří zvláště zajímavá „*Pověst' o kupce*“. Zpracovává dobře známou lidovou pohádku o „vděčném mrtvém“.⁸¹⁾ V interpretaci staroruského písmáka obrostl pohádkový syžet řadou podrobností ze života, a bytu

ruského kupectva konce 17. století. Tak např. popisem kupeckého bytu, rodinných a obchodních vztahů v kupeckém prostředí, obchodních cest do cizích zemí, ruského svatebního obřadu opouští povídka básnický svět ruských lidových pohádek. Ústní zkazka však tak silně prostupuje knižní tkáň povídky, že můžeme velmi přesně určit typ a verzi lidové pohádky, jež spočívá v jejím základě. Pohádkoví hrdinové, pohádková situace a děj jsou promítnuty do světa reálných vztahů ruské skutečnosti konce 17. století.

Lidovou pohádku o „vděčném mrtvém“ známe pod různými názvy z řady zápisů 19. a 20. století. Její folklórní varianty nejsou však vždy úplné. Nejlepší verze nacházíme ve sbornících I. A. Chudjakova *Velikorusskije skazki* (SPb. 1862, vyp. 3, No. 122) a D. I. Sadovnikova *Skazki i predanija Samarskogo kraja* (SPb. 1884, No. 5). Obsahují všechny základní epizody ústní pohádky o „vděčném mrtvém“ Srovnáme-li nyní tyto folklórní texty s textem „Pověsti o kupce“, přesvědčujeme se, že osnovu dané psané povídky tvoří velmi zachovalá a úplná varianta lidové pohádky o „vděčném mrtvém“.

Pohádku o vděčném hrdinovi-umrlci zpracoval ještě jednou — i když s jiným ideovým zaměřením — autor „Skazki o Sile careviče i ob Ivaške — beloju rubaške“ (konec 18. století). Odtud určitá shoda mezi oběma psanými povídkami.

Není nesnadné pochopit, proč zmíněná lidová pohádka pronikla do písemnictví demokratických vrstev Rusi druhé poloviny 17. století. Tyto vrstvy se snažily přetrhnout pouta s tradičním světovým názorem a bytem starého Ruska a najít v životě nové cesty. V jejich literatuře (vyprávěcí i satirické) odrazil se poprvé zájem o osobnost s jejím složitým citovým světem, uznání primátu rozumu v životě člověka a práv lidského individua na určité místo ve společnosti bez ohledu na jeho sociální původ. A právě proto mohl být řešen v této literatuře problém dvou pokolení v optimistickém duchu. Ruská pohádka o „vděčném mrtvém“ poskytovala k tomu přímo skvělý materiál (obraz mladého člověka, chytrého, podnikavého a obdařeného štěstěnou).

Problém dvou pokolení řeší se v „Pověsti o kupce“ poněkud jinak, než v soudobých povídkách a veršovaných dílech. Konflikt mezi otcem a synem postrádá tu obvyklé ostří. Mladý kupec neporušuje staré mravní normy. Získá kouzelného pomocníka, s jehož pomocí pohádkově zbohatne a ožení se s carskou dcerou, převezme k sobě otce „s celým jeho domem“ a po carově smrti „dosedne na trůn a vládne svému carství dobře a šťastně“. V tomto optimistickém pohádkovém stylu vyjádřil autor povídky své přesvědčení ve vítězství nových prvků v ruském životě druhé poloviny 17. století.

Z ruského ústního pohádkového eposu vyrostla nejedna satirická povídka 17. až 18. století, vyjadřující — podobně jako lidová báčorka — protest prostého ruského člověka proti různým formám feudálně-nevolnického útlatku. Pohádkovou osnovu mají především satiry na soud a na duchovenstvo.

Ze satir na soud zaujmou nás zejména dvě povídky: „*Povest' o Šemjakinom sude*“ a „*Povest' o Jerše Jeršoviče*“.

Otázka předlohy ruské „*Povesti o Šemjakinom sude*“ byla předmětem velmi živých sporů, jež neutuchly ani v naší současnosti. Starší badatelé — komparativisté řadili ji do skupiny děl přeložených z některého východního jazyka. Svě tvrzení opírali o vnější shodu syžetu památky s východními pohádkami o soudcích.⁸²⁾ Ještě A. S. Orlov psal ve své knize „*Perevodnyje povesti feodal'noj Rusi i Moskovskogo gosudarstva XII—XVII vv.*“ (AN SSSR, L. 1934, str. 85 až 86), že povídka přišla z Východu na Západ a odtud na Rus. Mezi přeložené po-

vídky zařadily ji i autorky zmíněné publikace „Bibliografija drevnerusskoj po-vesti“ (1938—1940), avšak připojily už poznámku: „Povídku o Šemjakinově soudu jsme zařadily mezi přeložené povídky, a to proto, že otázka stupně její původnosti není definitivně vyřešena“ (l. c. str. 208). V. P. Adrianovová-Peretcová později svůj soud změnila. O tom však níže.

Na konci 17. a v 18. století kolovala „Povest' o Šemjakinom sude“ ve sbornících frašek a „žertů“, přeložených z polštiny. Dva opisovači uvedli dokonce v podtitulku: „vypisano is polskich knig“, „vypisano iz knigi z'žart polskich“. Někteří starší literární badatelé, opírajíce se o tato fakta, dospěli k názoru, že ruská povídka má polskou předlohu (ústní nebo knižní). Tuto myšlenku vyvrací N. K. Gudzij, který soudí naopak, že daná památka tkví zřejmě svými kořeny v ruském pohádkovém eposu.⁸³⁾ Gudzijovu domněnku sdílí současná sovětská literární věda.⁸⁴⁾ V. P. Adrianovová-Peretcová se už snaží konstruovat předpokládaný prototyp ruské lidové pohádky 17. století, jenž tvořil osnovu psané povídky. Badatelka se domnívá, že tehdy existoval celý cyklus ústních pohádek, v nichž se splétala dvě témata — téma protikladu bohatství a chudoby a téma nespravedlivého soudu. První téma prý tu převládalo. Je možné, uvažuje dále V. P. Adrianovová-Peretcová, že nejdříve vznikla pohádka o dvou bratřích a teprve v 17. století proniklo do ní téma soudce-úplatkáře. A právě takovýto typ pohádky prý sloužil staroruskému písmákovi za předlohu. Vnesl do svého díla rysy ruského bytu své doby, zpřesnil právnícké realie, dodal jazyku knižní charakter a zachoval pohádkovou motivaci činů jednotlivých hrdinů, samu osnovu umělecké metody lidové satiry — satiricky zaostřené obrazy nepřátel lidových vrstev (boháče, úplatného soudce, popa, měšťana), pohádkově optimické zakončení děje, epické číslo tři atd. Satirické zobrazení prodejnosti soudu, tohoto typického jevu ruského 17. století, nelze považovat podle badatelky za charakteristický znak literárního zpracování folklórního syžetu. K záměně obrazu spravedlivého soudce obrazem soudce-úplatkáře prý došlo už v lidové pohádce, snad právě v 17. století, které poskytovalo k tomu lidovému pohádkáři přebohatý materiál.⁸⁵⁾ Poněkud odlišný soud vyslovil N. K. Gudzij. Podle jeho mínění tvoří osnovu „Povesti o Šemjakinom sude“ ruská lidová pohádka o spravedlivém soudci a teprve starý písmák vytvořil obraz soudce-úplatkáře.⁸⁶⁾

V. P. Adrianovová-Peretcová a N. K. Gudzij rozcházejí se v interpretaci základu dané psané povídky jen v detailech. Shodně však tvrdí, že základními prameny autorovy básnické inspirace byla ruská lidová pohádková tradice a živá ruská skutečnost 17. století. Vliv obou těchto pramenů je patrný i na jazykové stránce „Povesti...“. Najdeme v ní vedle záměrně archaizovaných slovesných forem mnoho slov z hovorového jazyka. A intonace živé řeči narušuje značně knižní skladbu povídky.

„Povest' o Šemjakinom sude“ dochovala se nám v řadě opisů z konce 17. až 18. století, jež tvoří jednu prozaickou redakci s nepatrnými stylistickými odchylkami. V 18. století byla povídka zveršována (syllabickým i tónickým veršem). Veršovaná „Povest'...“ zachovává syžet prozaické povídky. Památka přešla i do jarmarečních tisků: lubočný text 18. století reprodukuje v zkrácené době (s ilustracemi) jen základní momenty prozaické redakce povídky.

Názory současných sovětských literárních historiků o době vzniku „Povesti o Jerše Jeršoviče“ se značně různí. Tak např. N. V. Vodovozov⁸⁷⁾ datuje ji koncem 16. století, N. K. Gudzij⁸⁸⁾ první polovinou 17. století a I. P. Lapickij⁸⁹⁾ 60. lety 17. století. Pro nás je však mnohem důležitější otázka zá-

kladního pramene, autora a literárních dějin povídky. Byla složena s největší pravděpodobností nějakým soudním písařem, pocházejícím ze selského lidu. Ten znal velmi dobře lidové pohádky o zvířatech, z nichž převzal pro své dílko všechny jejich ideově-umělecké zvláštnosti (lidé dvou třídě nepřátelských táborů feudálního řádu vystupují v obrazech zvířat; slabé zvíře vítězí chytrostí, dovedností a lstí nad silnými zvířaty a v případě potřeby používá i násilí aj.). V povídce vyzraje hbitý jezdík na jesetera a cejna a sympatie autora jsou na straně malého, ale chytrého hrdiny. Pohádková osnova přerostla pod pérem staroruského písmáka v kritické zobrazení soudního zřízení Ruska v 17. století.

„Pověst' o Jerše Jeršoviče“ má dlouhé a složité literární dějiny. V. P. Adrianovová-Peretcová rozdělila všechny známé jí opisy povídky (celkem 21) na čtyři redakce, podala jejich charakteristiku a nastínila hlavní linii dějin textu. Zjistila, že povídka ztrácela poznenáhlu v 18. století své satirické ostří a stala se nakonec žertovnou rýmovačkou. Pronikla do tisku a do ústní tradice.⁹⁰ Vědecká literatura o dané pohádce je početná a myšlenkově často protikladná.⁹¹ Soudy některých starších badatelů (např. tvrzení Pypina, Ćobrova, Sušického aj., že „Pověst' o Jerše“ nepatří vůbec k pohádkovému eposu a že je literární satirou, pod jejímž vlivem teprve vznikly ústní varianty) dnes už nesdílíme.

Z lidových pohádek o zvířatech čerpali též autoři protiklerikálních rukopisných povídek 17. století: „Skazanije o kure i lišice“, „Istorija o Mizgire“ aj.

Literární historikové vykládali původ „Skazanija o kure i lišice“ různým způsobem. Tak např. A. N. Veselovskij⁹² tvrdil, že povídka je „úryvkem germánsko-románského zvířecího eposu, který přešel k nám (tj. do Ruska — J. M.)“. A. N. Pypin podal charakteristiku veršované redakce památky, kterou našel ve sborníku zábavných „žertů“ a označil dílo za pozdější zpracování starých novel, jež se dostaly do polské (a odtud do ruské) literatury z německého nebo francouzského pramene.⁹³ Ze sovětských literárních vědců věnovala památce největší pozornost V. P. Adrianovová-Peretcová.⁹⁴ Badatelka zastávala dlouho názor, že nejdříve vzniklo „Skazanije“ a teprve pod jeho vlivem ruské lidové pohádky o kohoutovi a lišice-zpovědnici. Vážnou námitku proti této koncepci vznesl S. F. Jeleonskij.⁹⁵ Vytkl V. P. Adrianovové-Peretcové, že přehlédla jedno důležité dokumentární svědectví ze 70. let 17. století, obsažené v poslání protopopa Avvakuma ke svým přívržencům. Čteme tu mj.: „A ispovedat'sja pošto itti k nikonijaninu? — učil on: — Ašče nužda i privlečet tja, i ty s nimi v cerkvi skaski skazyvaj, — kak lišica u krest'janina kury krala...“ Avvakum se tu odvolává na ústní pohádku o kohoutovi a lišice jako na pohádku tehdy již obecně známou, v níž — jak patrně z kontextu — vystupovala liška v úloze zpovědníka.⁹⁶ Mohlo by se sice namítnout, že knižní povídka vznikla již v 30. letech 17. století a že tudíž za 40 let složily se pod jejím vlivem i ústní varianty. Taková myšlenka by ovšem opět vyvěrala z hypotézy o prioritě knižní povídky o lišice-zpovědníku v ruské slovesnosti. Pro nás je však přijatelnější opačná domněnka: „Skazanije“ zpracovává ústní lidovou pohádku, jež kolovala odedávna na ruské půdě. Tak soudí všichni současní sovětské literární historikové.

O dějinách ruské lidové pohádky o kohoutovi a lišice psali již předrevoluční badatelé. Tak např. L. Kolmačevskij⁹⁷ vykládal její původ podle zásad buržoazní komparativistické školy. Tvrdil, že prý daná ruská báchorka byla přenesena do Ruska přímo ze Západu. Na Rusi prý v ní vystoupil obzvláště do popředí satirický prvek. Badatel vytrhoval z ruských variant některé detaily a hle-

dal k nim obdoby v „byzantské bajce“ o kocourovi a kohoutovi, v gruzinském eposu a v západních povídkách. Avšak ani jeden z těchto „pramenů“ neobsahuje hlavní epizodu v ruské pohádce — liška v úloze zpovědníka. Zajímavá je hypotéza V. Bobrova.⁹⁸ Ten soudil, že lidová pohádka o kohoutovi a lišce byla populární na Rusi již na úsvitu ruské kultury (v době Nestorově), avšak postrádala prý motiv kohoutovy zpovědi. Tato její „počáteční čistota“ byla prý porušena v 17.—18. století, kdy do ústní pohádky pronikly pod vlivem knihy epizoda o kohoutově zpovědi a satirický prvek. V. Bobrov sice zdůraznil, že je nesnadné odpovédět na otázku o původu dané epizody a satirického zaměření povídky, ale nakonec jim připsal západní kořeny. Badatel má zřejmě pravdu v tom, že pohádka o kohoutovi a lišce kolovala na ruské půdě ještě před vznikem psané povídky s tímž syžetem. Můžeme rovněž připustit určitý vliv knižní památky na pozdější varianty staré ruské lidové báchorky. Jinak je však Bobrovův výklad „Skazanija“ chybný.

Sovětská literární historikové snaží se konstruovat schéma ústní pohádky, jež tvoří osnovu psané povídky, srovnáním všech dochovaných variant folklórní zkazky o kohoutovi a lišce s prozaickou redakcí „Skazanija“. Výsledky jejich studia jsou poučné. Ukazuje se, že ústní a psaná tradice ztvárnila týž syžet různým způsobem. Ústní pohádka postrádá řadu epizod, jež autor knižního díla (ve shodě se svým ideově uměleckým záměrem) považoval za zvláště důležité (např. dlouhé liščino přesvědčování o nutnosti pokání, dokazování kohoutovy hříšnosti podle církevního učení, kohoutova obhajoba). Lidová báchorka si naopak oblíbila momenty ze života, zejména vyprávění o tom, jak přišla liška krást slepice. Tato epizoda zaujímá ve většině pohádkových variant ústřední místo a tvoří zápletku dalšího děje. Verze dané ústní rozprávky ve sbornících Afanasjeva, Gilferdinga, Ončukova a Nikiforova⁹⁹ začínají se právě líčením, jak liška navštívila kurník a musela utéci s nepořizenu, protože kohout upozornil zavčas lidi na vetřelce, a jak si počkala na kohouta v lese, aby se mu pomstila. To, co bylo v psané povídce jen druhořadou epizodou, jedním ze tří kohoutových — a zdaleka ne nejdůležitějších — provinění, vystupuje v pohádce na první místo. Ústní zkazka si rovněž oblíbila vyprávění o tom, jak kohout nabízel lišce, která ho již držela ve svých drápech, místo pekařky hostií u krutického archijereje (biskupa) v Moskvě. Liška se dá zlákat a pustí svého zajatce. Kohout vyletí na strom a vysměje se oklamané lišce. Tuto epizodu nutně potřebovala ústní tradice k šťastnému rozuzlení syžetu v duchu lidové etiky; slabší vítězí chytrostí nad silnějším. Autor knižní povídky zakončil však umyšlené děj tragicky: kohout hyne v zubech liščiných. Takovéto finále dodalo většího ostří jeho satíře na pokrytectví a lačnost duchovenstva. V lidové pohádce plyne děj rychleji než v povídce, neboť folklórní próza se vždy vyhýbá rozvláčnému vyprávění, jež je charakteristické zejména pro veršovanou redakci „Skazanija“.

Lidová tradice zpracovala pohádku o kohoutovi a lišce i ve formě byliny. Syžet této „starinky“ má dvojí rozuzlení: kohout se nejdříve zachrání a pak ho liška zahubí.

Text „Skazanija“ prodělal složitý vývoj. Povídka vznikla asi v první třetině 17. století; její originál se nám nezachoval. Nejstarší opisy pocházejí z 18. století. Dílko bylo napsáno zřejmě v Moskvě a jeho autor byl Moskvan. Soudíme tak podle reálií, jež se v něm odrazily. Velmi složitá je otázka o sociálním původu autora. „Volnomyšlenkářství“ zachvátilo totiž v 17. století různé sociální vrstvy moskevské společnosti. A jazyk povídky postrádá ty specifické zvláštnosti, jež

nám v jiných podobných případech pomáhají určit sociální profil neznámého písmáka. Neznáme rovněž pravou příčinu, proč se nám nezachoval ze 17. století ani jeden text. Snad v té době byl ještě silný odpor konzervativní většiny proti literatuře tohoto druhu. Jak známo, carský stolník Ivan B e g i č e v, představitel tradičního, světového názoru, vyslovil se velmi ostře o naší povídce.¹⁰⁰ Domníváme se, že se „Skazanije“ tajilo dlouho ve sbornících některých milovníků podobné četby a že vyplynulo na povrch teprve tehdy, kdy původní ostří jeho záměru bylo zapomenuto a kdy nabylo charakteru zábavného čtení.

Autor povídky znal velmi dobře ruský pohádkový epos. Našel v něm dobově vhodný materiál k vyjádření svého literárního záměru — ukázat vnitřní faleš představitelů oficiální zbožnosti. Vyšil na základě ústní báchorky o kohoutovi a lišce vlastní umělecký výtvar. Ponechal obrazu lišky-zpovědníka jeho základní folklórní rysy (chytrost a lačnost), avšak dokreslil ho v duchu ideově tematického zaměření své povídky. Svůj odsudek duchovenstva vyjádřil způsobem, jež nemá obdobu v lidové tvorbě slovesné. A v lidových pohádkách se rovněž ne setkáváme s tak smělým zacházením s texty písma svatého, jak je tomu v „Skazani“ (v slovní potyčce kohouta a lišky). Autor „navrstvil“ na pohádkovou osnovu mnohé prvky, jež můžeme do určité míry „odloupnout“ od folklórního jádra psané památky.

Literární prameny, z nichž autor „Skazanija“ čerpal materiál pro svá „navrstvení“ na lidověslovesný základ, jsou početné: bajka, „Molenije Daniila Zatočnika“, „poučení“ „k lenivým i nechotjaščim trudit'sja“, „Pritča o mytare a farizeje“, „Žitije Borisa i Gleba“, Písmo svaté aj. V prozaické redakci povídky je knižní a folklórní materiál ústrojně spjat v dokonalý umělecký celek, který skvěle realizuje autorovu hlavní myšlenku.

Všechny dochované texty „Skazanija“ z 18. a počátku 19. století dělí se jasně na tři redakce: prozaickou, veršovanou a smíšenou. Syžet povídky zachovává nejlépe prozaická redakce. Její texty však svědčí o tom, že pozdější písmáci tlumočili povídku v stylisticky volné formě. Vnášeli postupně do jejího původního znění změny, jež obyčejně ještě více sblížovaly jazyk díla s hovorovou řečí a posilovaly zábavnost a pohádkovost jeho fabule. Do jazyka hrdinů pronikaly stále hojněji nová přísloví, různé „pribautki“, jež byly v úplném kontrastu s původním satirickým záměrem povídky. Autoři opisů velmi dobře cítili báchorkový charakter památky a proto podtrhovali její pohádkový živel: liška dostala v některých textech jméno „Zacharjevna“, vypravování se občas končilo typickou pohádkovou koncovkou a nakonec se vyskytlo — jak už výše uvedeno — i nové rozuzlení syžetu v duchu pohádkové tradice: kohout nezahyne, oklame lišku, která odchází bez kořisti do lesa. V procesu kolování v nových historických podmínkách, kdy téma kritiky formální zbožnosti duchovenstva ztratilo svou palčivost, změnila se satirická povídka v povídku humoristickou. Na počátku 19. století splynula pak prozaická redakce „Skazanija“ ve vědomí čtenářů s humoristickým „*Delom o pobege is Puškarskich ulic petucha ot kuric*“, obsahujícího rovněž prvky satiry na soud. „Delu“ se dostalo značného rozšíření v jarmarečních tiscích. V rukopisné tradici setkáváme se s ním zřídka, ačkoliv nelze pochybovat o tom, že kolovalo v 18. století i v rukopisech. Zmínil se o něm — byl i s notnou dávkou ironie, jako o „velmi slabém díle“ — časopis M. D. Č u l k o v a „*I to i sio*“.

Na počátku 18. století bylo „Skazanije“ převedeno do řeči vázané. Veršovaná redakce povídky tvoří v podstatě nové obšírné dílo, volně rozvíjející téma krátké

starší rozprávky. Kritika formální zbožnosti rozplývá se tu v mnohomluvných úvahách obou hrdinů a povídka jako celek mění se už docela záměrně z ostře satirického díla v zábavnou vyprávěnkou. A stopy satirického zaměření původní památky, jež se přece jen vyskytují ve veršované redakci „Skazanija“, definitivně vyprchaly z jejího textu, otiského na konci 18. století ve sborníku „*Staričok-Vesel'čak*“ (1790).

Smíšená (prozaicko-veršovaná) redakce „Skazanija“ inklinuje v některých opisech buď k ústní slovesnosti a tvoří jakýsi přechodný stupeň mezi knihou a pohádkou, anebo k čistě knižnímu stylu. To záviselo v každém jednotlivém případě na vkusech redaktora-opisovače.

K psaným povídkám typu „Skazanija o kure i lisice“ druzí se svým folklórním původem a ideově tematickým zaměřením „Istorija o Mizgire“. Její osnovu tvoří protiklerikální „pohádka o hmyzu“, jež umožnila staroruskému písmáku zobrazit duchovenstvo v satirické podobě hmyzu — sršně, brouka, pavouka, komárů atd. Povídku poprvé vydal V. F. Miller podle rukopisu z druhé poloviny 18. století. Nazval ji „pohádkou o hmyzu v starém zápisu“ a tvrdil, že je to „práce nějakého pohádkáře-specialisty, který znal velmi dobře ‚pribautočný‘ styl. Autor ovládá rytmickou řeč, má rád aliterace a rým a zná dobře epický sloh našich bylin“. Starý názor, že daná památka je zápisem ústní pohádky, známé z folklórních sborníků 19. a 20. století, dnes vyvracíme těmito fakty: 1. syžet „Mizgira“ koloval v ústním podání v pohádkové prozaické nebo písňové veršované formě; 2. pohádky a písňe o Mizgire mají nižší uměleckou hodnotu a jsou kratší než rukopisný text 18. století; 3. folklórní varianty postrádají satirické zaměření psané povídky.

Poměr mezi staršími a mladšími texty „Mizgira“ je přibližně takový, jako u „Skazanija o kure i lisice“.

„Istorija o Mizgire“ vyskytuje se v rukopisech 18. století několikrát. Její druhá známá nám kopie, opsaná podle mínění V. F. Millera „z nějakého staršího sešitku“, byla otiskána v „Permském sborníku“ v r. 1859. Třetí dochovaný text památky, který nebyl dosud prostudován, nachází se v rukopisném sborníku 18. století Tichonravovovy sbírky, No 324: „Skazanije o paute i o komare i o marav'je i o mizgire i o muče gorjuče.“ Text „Permského sborníku“ byl zřejmě některým písmákem „vylepšen“ a má mnoho vynechaných míst. Tichonravovský opis je sice v druhé polovině zkrácen, avšak v první části má několik nových zajímavých prvků.¹⁰¹⁾

V ruské ústní tradici byl velmi rozšířen typ protiklerikálních pohádek a satirických písní o milostných dobrodružstvích příslušníků popsých rodin. Podle lidového přísloví „*Ne nadejsja popod'ja na popa, imej svojego kazaka*“, jež se nám dochovalo ze 17. století, soudíme, že folklórní rozprávky na toto téma existovaly už v té době. Odrazily se v „*Povesti o Karpe Sutulove*“, již považovali přívrženci staré komparativistické školy za variantu mezinárodního syžetu východního původu. Uměleckou strukturu ovlivnila jistě ruská proticírkevní pohádka.¹⁰²⁾

Na konci 17. století nebo na počátku 18. století vzniklo „*Skazanije o krest'jan-skom syne*“. Jeho syžet vyrostl z pohádky o chytrém zloději. V knižní povídce se vypráví o tom, jak se stal lenivý syn čestných rodičů zlodějem a jak okradl prostomyslného a hloupého bohatého sedláka. Do tohoto epického rámce vložil autor parodii na bohoslužebné texty: zloděj odřikává při krádeži „boží slova“ (citace z Písma svatého) a sedlák ho proto považuje za anděla Páně. „Skazanije“

je satiricky zaměřeno v duchu ruského lidového pohádkového eposu proti církvi, proti zámožné vrstvě sedláků a rovněž proti některým nedostatkům v lidovém bytu.

Pohádka o chytrém zloději pronikla rovněž do frašek („O niderlandskom tate [plute]“), do jarmarečních tisků („Skazka o vore i o lenivoj korove“) a do tisku („Skazka o chitrom vore“ v třetí části sborníku „Staraja pogudka na novyj lad“, 1795).¹⁰³⁾

Dosud nejasný původ má zajímavá „Povest' ob Ivane Ponomareviče“, jež se nám dochovala v rukopise z poloviny 18. století. Podle Pypina vznikla v 17. století. Sloh, kompozice a mnohé motivy obsahu památky mají typický pohádkový charakter. Přesto nelze ji považovat za zápis lidové pohádky. Vlastní jména hrdinů (Kleopatra, Kuart, German, Aliostroga) a větší (nepohádková) určitost zeměpisných a historických označení hovoří spíše o literárním zpracování pohádkového materiálu. Starší badatelé hledali opět kořeny povídky mimo ruskou půdu. Tak např. G. N. Potanin psal o souvislosti řady epizod „Povesti“ s povídkou o Jeruslanovi a s východním eposem. P. Bessonov srovnával ji zase s „Bovou“ atd. Problém vztahu dané památky s ruskou lidovou pohádkou budeme muset ještě podrobněji zkoumat.¹⁰⁴⁾

Pypin otiskl ve svém „Očerku“ psanou povídku „Skazanije o nekojem molodce, kone i sable“, a to podle opisu z r. 1696. Originál nemá název. Dal mu jej teprve Pypin. Památce chybí též konec. Je to vlastně úryvek, podepsaný nějakým „Troického kláštera pisašem Anfimem Seškovem“. Jazyk „Skazanija“ je prosycen svěžími folklórními prvky. Nutno předpokládat, že osnovu díla tvoří ústní pohádka. Názory starších badatelů — A. Markova, B. Sokolova, A. Skaftymova a N. I. Petrova o jeho původu a charakteru pozbyly dnes svůj význam.¹⁰⁵⁾

Lidová pohádka byla jedním z pramenů historické „Povesti o Tverskom Otroče monastyre“, která je syntézou celé řady folklórních žánrů — ústní pohádky, svatební lidové písně a legendy. Sluha tverského knížete Jaroslaviče Grigorij setkává se — podobně jako ženich nebo námluvčí v ruské folklórní povídce — s moudrou a neobyčejně krásnou dívkou, která hovoří alegorickou řečí. Grigorij překonává překážky k sňatku a dostává souhlas. Tak se rozvíjí syžet do určitého okamžiku i v staroruské povídce o Petrovi a Fevronii. Příčina shody mezi oběma díly tkví v společném pohádkovém základě, nikoli ve „vlivu“ jedné památky na druhou. Grigorij však už není prostoduchý mládenec lidové pohádky, který upadne do rozpaků před moudrou děvou. Autor ho obdařil — ve shodě se svým uměleckým záměrem — umem, vášnivým srdcem a hlubokým citem.¹⁰⁶⁾

Tradice satirického zobrazení člověka neschopného k jakékoliv práci byla odedávna velmi živá v ruském pohádkovém eposu. V 17. a 18. století pronikla do psané literatury a odtud do jarmarečních tisků v „Povesti o Fome i Jerěme“. Tvrzení A. N. Veselovského, že daná knižní povídka je starší než ústní varianty a že má západoevropský původ, vyvrátila přesvědčivě před několika lety V. P. Adrianovová-Peretcová.¹⁰⁷⁾

Počet psaných povídek 17.—18. století, jež vyrostly z pohádkového eposu, byl ovšem mnohem větší než jsme uvedli. V naší práci si však neklademe zatím úkol úplně vyčerpat příslušný materiál. To by bylo vděčným tématem samostatné studie. Totéž platí i o památkách ostatních skupin psané vyprávěcí literatury zkoumaného námi období, o nichž budeme níže hovořit.

V 17. a 18. století působila silně pohádková tradice na **originální psané povídky s nefolklórním základem**. Dělíme je rovněž na dvě skupiny: na povídky starší doby, jež v daném období kolovaly a přepracovávaly se, a na povídky, jež tehdy teprve vznikly.

Repertoár památek první skupiny není ještě přesně určen. Můžeme si o něm učinit jen částečnou představu podle Pypinova bibliografického soupisu.^{107a)} U známých děl chybějí nám pak zpravidla vydání jejich textů ze 17. a 18. věku. Proto též otázka vztahů starší ruské povídky k ústní pohádce v zkoumané době je dodnes otevřená.

S mnohem příznivějšími podmínkami setkáváme se při studiu vlivu lidové pohádky na originální povídky druhé skupiny. Ukážeme tu na nejdůležitější jevy.

Lidová pohádka měla značný vliv na jednotlivé redakce historických povídek 17. století. Za klasický příklad mohou tu sloužit dějiny „*Povesti ob Azovskom vzjatii i osadnom sidenui*“. První redakce povídky (tzv. „historická“, „dokumentární“ a „poetická“), napsané bezprostředně po azovských událostech v letech 1637–1642, jsou sice folklorizovány, ale reprodukují přesně historické fakty. V poslední třetině 17. století vznikla však nová redakce památky (tzv. „pohádková“), jejíž syžet má už výrazné pohádkové a zábavné charakter. Historická pravda ustoupila v něm do pozadí. Autor tu nahradil historické reálie legendárními a pohádkovými motivy a epizodami.¹⁰⁸⁾

Básnický výmysl zatlačil do pozadí historickou skutečnost i v cyklu povídek o počátku Moskvy z poslední třetiny 17. století. Lidová pohádka a legenda se hrála v tomto procesu význačnou úlohu.¹⁰⁹⁾

Se silnými stopami pohádkového stylu setkáváme se v položertovném a polovážném poslání z počátku 17. století — „*Poslanije dvorjanina k dvorjaninu*“. Autor památky, příslušník feudální třídy (šlechtic Ivanec Funikov nebo někdo, kdo znal dobře jeho byt), vypráví v žertovné formě lidových satirických a humoristických pohádek, písní a přísloví o ztrestání statkáře sedláky v době selské války na počátku 17. století. Sociální ostří lidového vtipu bylo tu však úmyslně ulomeno. Folklórní forma nabyla proto v dile naprosto jinou funkci než v ústní tradici.¹¹⁰⁾

Docela jinak postupoval autor památky podobného charakteru — „*Poslanije dvoritel'noje nedrugu*“. Zachoval ve svém díle nejen styl lidové satiry, ale i její protifeudální smysl.¹¹¹⁾

Sociálně zaostřenou parodii na folklórní povídky o zemi pohádkového bohatství je „*Skazanije o roskošnom žitii i veselii*“. Dílo je napsáno rýmovanou metrickou prózou a nese silné stopy vlivu ústní pohádkové tradice.¹¹²⁾

Autor „*Povesti o bražnike*“ vypráví o osudech svého hrdiny jako zkušený lidový pohádkář. Postupně hromadí stejně stavěné dialogy pijáka před nebeskou bránou s apoštoly nebo biblickými cary až do rozuzlení děje. Struktura každé epizody je stejná jako v pohádce lidové.¹¹³⁾

Ústní báchorka měla vliv i na formu některých variant satirického soupisu věna (tzv. „*Rospisi o pridanom*“), zejména na jejich „začín“ a „koncovku“.¹¹⁴⁾

V 17. století pronikly do umělé literatury z ústní tradice všelijaké „nebylice“, vyznačující se hromaděním nejapností, nemožnou syntézou reálných předmětů a jevů nebo zobrazením vymyšlených věcí v živé skutečnosti. S tímto folklórním postupem satirického zobrazení setkáváme se např. v „*Lečebnike na inozemcev*“. Lóky se tu sestavují z nemožných věcí: z „orliho letu“, „kočičího vrčení“, „dí-“

čího mléka“, „denního světla“, „noční tmy“, „blešního skoku“, atd. Příprava léku se popisuje v téměř satirickém stylu.¹¹⁵⁾

Mnoho společných rysů s lidovými „přibautkami“ mají parodijní prosby písemné (tzv. „čelobitnyje“) a rýmované povídky založené na hře vlastními jmény. Určitou představu o takovýchto dílech můžeme si utvořit podle památky zapsané už na poč. 18. století. Doplnuje známou „Pověst o Jerše“ vyprávěním o tom, co se událo, když se jezdík vrátil opět do jezera. Texty vyprávěnky se buď rozrůstaly anebo zkracovaly. Vlastní jména se v nich rýmovala se slovesnými tvary.¹¹⁶⁾

Lidová pohádka měla značný vliv i na originální vyprávěcí rukopisnou literaturu 18. století. Ze všech děl tohoto druhu ruského písemnictví má nejbliže k ústním zkazkám a bylinám pohádkového původu „*Istorija o Jaropole careviče*“. Povídka přetváří staroruskou vojenskou povídku v povídku pohádkově dobrodružnou. Motivy „kazanského letopisce“, povídek o Azovu a „Alexandreidy“ splétají se v ní s motivy pohádkovými a bylinnými. Autor použil známý syžet pohádek o „opuštěném synovi“, avšak zpracoval jej osobitým způsobem v soulase se svým tvůrčím záměrem. Vnesl do textu svého díla mnoho momentů, jež se ve folklórních variantách nevyskytují. Takovéto „rozšiřování“ lidově-slovesného syžetu řadou doplňků, jež jaksi zaokrouhlují nebo zpřesňují vyprávění, je vůbec charakteristické pro autora povídky. Jeho pokus o sepětí folklórní a knižní tradice není však příliš zdařilý. Přecpal své dílo zbytečnými podrobnostmi, porušil posloupnost výkladu děje několika vynechávkami apod. Ústní tradice dochovala nám syžet o „opuštěném synovi“ v mnohem dokonalejší umělecké podobě než „*Istorija o Jaropole careviče*“. Domněnka, že knižní povídka mohla být pramenem analogických folklórních verzí, je bezpodstatná. Knižní a ústní varianty daného syžetu měly společný základ, jímž byla stará ruská novelistická pohádka.¹¹⁷⁾

Typickou památkou vyprávěcí beletristiky první poloviny 18. století byla „*Gistorija o rossijskom matrose Vasilii Kiriackom*“. Vyjadřuje ideologii pokrokových vrstev drobné služebné šlechty (víru v osobní, nikoli rodové zásluhy člověka), je proniknuta optimistickým duchem a končí úplným vítězstvím hrdiny, vítězstvím dobra nad zlem. To vše bylo příčinou autorova příklonu k lidovému pohádkovému eposu. Ruské lidové kouzelné pohádky o smělém hrdinovi, který úspěšně překonává všechny překážky, vítězí nad zbojníky a žení se s milovanou dívkou, zabarvily obraz smělého ruského námořníka a ovlivnily výstavbu syžetu a lexiku díla.¹¹⁸⁾

Dosud se většinou soudilo, že „*Gistorija o Vasilii Kiriackom*“ vznikla podle povídky s podobným syžetem — „*Gistorii o Doltorne*“ — a že byla pramenem ústní byliny „*Ženit'ba Peresmjakina plemjannika*“ a lubočného románu „*Skazka o protupeje-praporščike*“ (1894) od I. Kassirova. Pochybnosti o správnosti tohoto názoru vyslovil v poslední době S. F. Jeleonskij. Badatel se snaží dokázat, že skutečný základ zmíněné byliny a Kassirovovy „*Skazki*“ tvořila táž ústní pohádka, jejíž syžet zpracovali ve své době docela samostatně autoři obou psaných povídek — „*Gistorii o Vasilii Kiriackom*“ a „*Gistorii o Doltorne*“.¹¹⁹⁾

Syžet o „dobrém mládenci“ ztvárnila v duchu šlechtické a lidu nepřátelské ideologie „*Istorija o rossijskom dvorjanine Aleksandre*“. Není proto divu, že se v ní folklórní prvky téměř neodrazily.¹²⁰⁾

K povídce o Alexandrovi přimyká jiná psaná památka první poloviny 18. sto-

letí — „*Istorija o rossijskom kupce Ioanne*“. Odráží život kupeckého prostředí prvních desetiletí předminulého věku a má mnohem blíže ke skutečnosti a jejímu lidovému hodnocení než „Alexandr“, který byl její literární předlohou. Styl povídky má demokratický charakter. Nepřekvapí proto, že se ve veršovaných replikách Jana a jeho milé Helenky (Jeleanor) odrazil vliv „priskazok“ skomorochů a lidového „rajošniku“. „*Istorija o kupce Ioanne*“ blíží se svou formou k lidové pohádce ze života.¹²¹⁾

Z konce první poloviny 18. století známe ještě dvě díla z cyklu milostných dobrodružných povídek — „*Povest' o gišpanskom dvorjanine Karle*“ a „*Povest' o Archilabone*“. První z nich zpracovává syžet o „věrné ženě“. Druhá povídka jaksi symbolicky uzavírá dobu rozkvětu ruské rukopisné vyprávěcí prózy. Byla napsána Petrem Orlovem v r. 1750. V následujících letech — v dvacetiletí 1755—1775 — začíná už pronikat do ruské literatury a mezi čtenáře tištěný román „třetího stavu“ (nejdříve přeložený a brzy i originální). Na počátku 60. let 18. století píše svých pět románů první ruský romanopisec F. A. Emin. Brzy se k němu řadí M. D. Čulkov a M. Popov. Tištěný román začal velmi intenzívně vytlačovat jak ve „vysoké“ literatuře, tak i v písemnictví lidovém a pololidovém tradiční literární žánry. Tento proces probíhal na ruské půdě tak rychle, že mezi „Povídkou o králeviči Archilabonovi“ (1750) od Petra Orlova a románem F. A. Emina „Dobrodružství Miramondovy“ (1763) zeje z hlediska literárního vývoje nikoli desetiletí, ale přinejmenším půl století, celá epocha, poznamenaná jmény Montesquieua, Voltaira, Marivaxe, Le Sagea, Prevosta a Richardsona. Pro Emina byli tito spisovatelé každodenní četbou, ideovým pramenem, uměleckým vzorem k vyslovení vlastního ideového a politického kréda. Junker Petr Orlov však žil a psal ještě daleko od tohoto světa myšlenek a pojmů. Proto jeho „*Povest' o Archilabone*“ je v podstatě kompilací přeložených povídek ruského středověku a ruských lidových pohádek, lehce zbarvenou soudobým životním materiálem.

Nebudeme se tu zabývat otázkou vzniku ruského tištěného románu a prvním sporem o jeho charakteru v ruské literatuře 60. let 18. století. To je zvláštní problém, jehož řešení překračuje už rámec naší kapitoly.¹²²⁾ Pro nás je důležitý sám fakt, že tradice psané vyprávěcí literatury první poloviny 18. století ustoupila v 60. letech daného věku na druhé místo v ruském literárním vývoji. Od té doby provázela téměř po celé století tištěnou slovesnost, jež z ní nejednou čerpala syžety, obrazy a stylistické prvky. Zhruba od poloviny 19. století začaly však psané vyprávěcí památky rapidně odumírat a mizet ze života. Odešly do literárních archivů, odkud je vydolovávaly a vydolovávají pilné ruce literárních pracovníků od Pypina až po Malyševa.

Okruh nejstarších psaných povídek byzantsko-slovanského původu, jež kolovaly ještě v rukopisné tradici 17. a 18. století, známe dnes jen v hrubých rysech. Řešení otázky vlivu ústního pohádkového eposu na pozdější redakce a opisy děl této skupiny přeložené literatury stojí v cestě celá řada překážek: postrádáme dějiny jednotlivých památek na ruské půdě, nejsou nám dostupné všechny jejich dochované texty ze zkoumaného období atd. Za dané situace je problém vztahu těchto povídek (např. „*Devgenijeva dejanija*“, „*Alexandreidy*“, „*Povesti ob Akire Premudrom*“, „*Povesti o Varlaame i Ioasafe*“) k lidové pohádce v 17. a 18. století otevřený.

Od konce 16. století pronikaly na Rus **překlady západoevropských vyprávě-
cích povídek**, jež tkvěly velmi často svými kořeny už na domácí půdě v ústní
tradici. Zájem ruských čtenářů o určité typy této literatury byl v nejednom
případě podmíněn právě tím, že jejich témata měla blízko k pravým ruským
pohádkám. Tak např. „Povest' o cesare Ottone“ připomínala ruským lidem po-
hádky o nevině pomluvené ženě nebo dceři. Pohádky o „zlé maceše“ spočívají
opět v osnově „Istorii semi mudrecov“. A pohádky ze života o popech, domýšli-
vých šlechticích a oklamaných důvěřivých lidech vytvořily příznivou půdu pro
osvojení obšírné literatury frašek a „žertů“.

Památky západoevropské literatury, přeložené v Rusku v 16.—18. století,
dělí se z hlediska ideově-tematického na dvě skupiny: 1. na díla světského cha-
rakteru (větší část), a 2. na díla s církevní ideologií.

První skupinu tvoří celá řada rytířských povídek, žertovných vyprávěnek,
anekdot, novel a bajek. Druhou skupinu představují sborníky mravoučného
charakteru — „Velikoje Zercalo“, „Zvezda Presvetlaja“ a „Rimskije Dejanija“.
V osnově převážné většiny povídek obou skupin spočívají syžety (nezřídka folk-
lorního původu), jež byly značně rozšířeny jak na Západě, tak i na Východě.
Překladaateli památek světského rázu byli úředníci Vyslaneckého úřadu (Po-
solskogo prikaza). Náboženskou literaturu převáděli zase většinou učením mniši.
Všechna tato literatura sloužila nejdříve nejvzdělanějším vrstvám, především
duchovenstvu a feudální aristokracii. Od poloviny 17. století pronikla též do
demokratických vrstev. Odrazila se brzy i v ruském folklóru (v bylině, pohádce,
legendě, duchovním verši) a některé její památky se staly dokonce jeho ne-
dílou součástí.

Jednou z nejpobulárnějších přeložených knih světského charakteru byla
„Istorija semi mudrecov“. Přšla na Rus snad již na konci 16. století z polské
literatury. O její oblibě na ruské půdě svědčí velký počet dochovaných opisů —
více než sedmdesát. Příčinou tohoto zájmu byla podobnost ideje přeložené po-
vídky ideji ruských „slov o zlých ženách“ a cyklu lidových pohádek o „zlé ma-
ceše“ „Istorija“ pronikla do ruského pohádkového eposu a byla literárně zpra-
cována na konci 18. až počátku 19. století. Z početné vědecké literatury o tomto
díle je pro nás nejdůležitější studie I. N. Ždanova *Russkij bylovoj epos*, po-
jednávající o jeho vztahu k folklóru, zejména ruskému.¹²³⁾

Ruský pohádkový epos zvlášť silně působil na nejoblíbenější západní pře-
loženou povídku — „Povest' o Bove-koroleviče“. Literární dějiny památky
jsou neobyčejně složité. Originál je francouzský a vznikl v 12.—13. století.
Byl přeložen mj. i do italštiny a odtud do běloruštiny. Běloruský text, který
se zachoval v tzv. „Poznaňském rukopisu“ z konce 16. století, byl prame-
nem ruských variant. V 18. a 19. stbletí přešla povídka do jarmarečních
tisků a do „zábavných listů“. V 19.—20. století bylo zapsáno osm ústních po-
hádek s jejím syžetem a hrdinou. V ústní tradici došlo k ochuzení syžetu po-
vídky.

„Povest' o Bove“ dochovala se nám ve více než šedesáti opisech, jež se roz-
padají na několik redakcí. Některé opisy jsou napsány přímo ve stylu ruské
lidové pohádky: děj se vypráví pohádkovou zpěvnou řečí, s obvyklým opakováním
a retardacemi, s lidověslovesnými epitety atpod. Sblížení psané povídky
s ústní pohádkou napomáhala určitá shoda obrazu Bovy, nebojácného a sprave-
dlivého hrdiny, s obrazy folklorních hrdinů, dále shoda kompozice povídky
a kouzelných pohádek, a rovněž zábavnost syžetu knižního díla.

Jména Bova a Lukopër kolovala na Rusi už na konci 16. století. Soudíme podle toho, že „Pověst' o Bove“ byla známa v Rusku nejdříve v ústním podání. V rukopisné tradici existovala v každém případě již v první třetině 17. století.

V 16. a 17. století šířila se povídka o Bovovi v prostředí bojarském a šlechtickém. V šlechtickém prostředí nabyla v první třetině 18. století rysů dobrodružné galantní historiky a o něco později — v druhé polovině daného věku — se tu přeměnila v rytířskou bohatýrskou pohádku. „Pověst' o Bove“ kolovala však už v 17. století i v prostředí kupeckém, městském a selském. Tu došlo k jejímu sblížení a nakonec k splynutí s ruským folklórem. Památka ztrácela postupně cizí prvky a obohacovala se rysy ruské lidové tvorby slovesné. Od počátku 18. století považovala ji většina čtenářů za ruskou lidovou pohádku. V této funkci ji využili Radiščev a Puškin.

Velká obliba Bovy v lidovém prostředí vedla nakonec k tomu, že tento hrdina začal vystupovat v ruském folklóru po boku populárních postav ruské lidové poezie — Ilji Muromce a Ivana-careviče.¹²⁴⁾

Druhou nejoblíbenější psanou povídkou doby předpuškinské byla „Pověst' o Petre Zlatých klučej“. Udatenství Petrovo a věrná láska obou hlavních hrdinů odvodily myšlení a etice širokých lidových vrstev. O původu a literárních osudech památky v západoevropských zemích a v Rusku existuje již početná vědecká literatura, zachycující přechod tohoto typicky středověkého milostného dobrodružného románu v knížku lidového čtení. Od počátku 18. století byla vydána celá řada jarmarečních tisků na její syžet. Pronikla nakonec — i když v míře daleko menší než „Bova“ — do ústní tradice: v 19. století byla zapsána její pohádková verze. O vztahu povídky s ruským pohádkovým eposem můžeme soudit jen ve velmi omezeném měřítku. Ruské texty „Petra“ nebyly ještě ani jednou vydány a dosud otištěné úryvky nestačí k hlubšímu studiu problému.¹²⁵⁾

Populární pohádkové motivy odrazily se v syžetu „Pověsti ob Ottone cesare“, přeložené v 70. letech 17. století z polštiny v knižním rétorickém stylu. Originál je opět francouzský. Román byl přeložen před příchodem na ruskou půdu do různých západoevropských jazyků a stal se později knížkou lidového čtení. Příčinou jeho obliby v širokých čtenářských vrstvách byl poutavý obsah a syžet o pomluvené ženě, vyhanané i s dětmi, s níž se často setkáváme v ústních pohádkách. Později ho zpracoval Puškin v pohádce o caru Saltánovi. Ruské rukopisné texty celé povídky nebyly dosud, bohužel, vydány. „Pověst' ob Ottone“ pronikla do ústní tradice.¹²⁶⁾

Současně s povídkou o Ottonovi byla přeložena „Pověst' o Meljuzine“. Jádro povídky má prastarý původ a tkví svými kořeny až ve folklóru prvobytné pospolné společnosti. Máme tu na mysli velmi rozšířený lidovėslovesný motiv o svazku člověka s bytostí „z jiného světa“, např. s vílou, labutí, žábou apod., jenž se často vyskytuje v nové funkci v ruských lidových pohádkách „Carevna-ljaguška“, „Alen'kij cvetoček“ aj. V povídce o Meljuzině splétá se demonologické vyprávění o ženitbě hrdiny s kouzelnou ženou s legendárním výkladem historie francouzských hrabat Lousignanských. Francouzský román 14. století byl přeložen do němčiny, odtud do polštiny a z polštiny do ruštiny v r. 1677 I. Rudanským, překladatelem Vyslanceckého úřadu. Ztráta ženy Raymunda z Poitou je motivována folklórním postupem — porušením svatebního tabu. Památka se nám dochovala ve více než dvaceti opisech a v celé řadě lidových

tisků. Mladý Engels zhodnotil ji z hlediska sociálně politického negativně. 'Pro literární historii má však určitý význam.¹²⁷⁾

Ruský pohádkový epos a byliny měly značný vliv na autora ruské redakce „*Povesti o Vasilii koroleviče Zlatovlasom češskoj zemli*“. Povídka byla přeložena v 17. století, snad přímo z české předlohy. Originál se nepodařilo dosud najít. O vztahu díla k lidovým pohádkám pojednala už řada významných badatelů. Tak např. A. N. Veselovskij dospěl po jeho důkladné analýze k závěru, že je to literárně zpracovaná pohádka.¹²⁸⁾

Na počátku 18. století byla povídka o Vasilu Zlatovlásém nově zpracována pod názvem „*Istorija o francuzskom syne*“. Nosili bychom dříví do lesa, kdybychom tu rozebírali dílo z hlediska jeho vztahu k ruským pohádkám a k soudobé literatuře. Tomuto problému věnoval samostatnou studii současný důvěrný znalec lidové a pololidové literatury ruského 18. století S. F. Jeleonskij. Badatel přesvědčivě dokázal, že autor dané památky přejal z tradičního pohádkového eposu celou řadu tvárných postupů a prostředků a že se přiklonil k ruským pohádkám zejména v těch bodech svého díla, v nichž opustil svou předlohu.¹²⁹⁾ Z tohoto hlediska se památka ničím neliší od jiných povídek první poloviny 18. století — od „historie“ o námořníkovi Vasilu Kiriackém a zejména od povídky o králeviči Archilabonovi.

Z českého originálu byla přeložena do ruštiny v druhé polovině 17. století „*Povest' o Bruncvike*“. Povídka překypuje různými kouzly a dobrodružnými příhodami hlavního hrdiny.¹³⁰⁾ Jirí Polívka srovnal celou řadu textů s českými a rozdělil je podle blízkosti k českému originálu celkem na tři větší skupiny. Do třetí skupiny zařadil texty, jež reprodukují povídku docela volným způsobem. Patří sem především text obsažený v rukopise Undolského a napsaný v r. 1753 vojákem Seměnem Kulbickým. Ten nejspíše četl kroniku o Bruncvíkovi a potom ji z paměti napsal, soudí Jirí Polívka a dodává: „Historie o Bruncvíkovi jest ve vypravování Kulbického silně zkrácena i změněna, tu onde vyšperkována různými podrobnostmi pohádkovými.“¹³¹⁾ Ruská lidová pohádka měla význačnou úlohu při rusifikaci povídky.

V 17. století přešla do ruského písemnictví — pravděpodobně z české literatury — „*Povest' ob Apollone Tirskom*“. Povídka má prastarý původ a dlouhou a složitou literární historii. Originál vznikl v Řecku a nezachoval se. Historikové řeckého románu už dokázali, že dílo má pohádkovou osnovu. Pohádkové motivy jsou charakteristické i pro jeho pozdější (latinské, západoevropské a slovanské) verze. Dosud nám však chybí speciální studie o vztahu povídky k celoevropskému pohádkovému eposu a o vlivu ruské ústní povídky na ruské texty.¹³²⁾

V 17. století, převážně v jeho druhé polovině, počaly se na Rusi v hojném počtu překládat z polštiny, částečně i z latiny a němčiny rozmanité sborníky světské vyprávěcí literatury. Obsahovaly poučné nebo zábavné anekdoty, bajky, nejrozmanitější vyprávěnky — krátké i dlouhé, smutné i veselé, rozmarné, žertovné, šibalské, rozpustilé, řízné i těžkopádné, někdy dokonce skatologické. Hlavními konsumenty a pěstiteli tohoto druhu písemnictví byli v 17. století příslušníci početného už městského lidu. Později — v 18. století — pronikly podobné sborníky i do širokých vrstev selského lidu a některé jejich rozprávky přešly do ústní tradice a do tištěné lidové a pololidové slovesnosti.

V procesu kolování na ruské půdě prosytil se tento druh psané literatury prvky ruské lidové tvorby slovesné. Proto studium jeho památek, jehož sou-

časný stav zdaleka neuspokojuje, je důležité nejen pro dějiny umělé literatury a kultury Ruska dané doby, ale i pro dějiny ruského folklóru, mj. i lidové pohádky. Uvedeme tu hlavní cykly děl tohoto druhu přeložené literatury.

V ruských rukopisech 17. století setkáváme se s tzv. „*Apofegmaty*“, sestávané z čtyř knih. Obsahují výroky a vyprávění o životních příhodách i příkladných činech význačných starověkých filosofů a mocnářů, „hádání čestných žen a šlechtných panen neobyčejných“. Materiál má polohistorický a polonekdotický charakter. Originálem ruského překladu sborníku bylo polské vydání „*Apofegmat*“ od Bieniasze Budného, vytištěné poprvé na počátku 17. století (1624). Kniha si získala velkou oblibu mezi ruskými čtenáři a byla v 18. století několikrát vydána tiskem (poprvé v r. 1711; další vydání: 1716, 1723, atd.). Některé její povídky zpracovali autoři tištěné literatury „třetího stavu“ v druhé polovině 18. století — Kurganov ve svém „*Pis'movniku*“, Čulkov v „*Peresmešniku*“ aj. Nedostatek literatury o „*Apofegmatech*“ neumožňuje nám ještě dnes řešit otázku jejich folklorizace na ruské půdě, zejména pak problém jejich vztahu k ruským pohádkám.¹³³⁾

V r. 1680 byl přeložen z polštiny sborník žertovných povídek, tzv. „*Facecii*“ nebo „*Žarty pol'skije*“.¹³⁴⁾ Obsahuje veselé novely a anekdoty o různých životních příhodách prostých sedláků, rozkošnických duchovních a zejména lehkomyslných a vychytralých žen. Sborníky podobného druhu byly velmi rozšířeny v západoevropské literatuře. Na ruské půdě se staly pramenem některých lidových anekdot a šprýmovných vyprávěnek. V 18. století nabyly protišlechtického zaměření. Satirické a zábavné tendence „žertů“ vedly k tomu, že se jejich překladatelé, opisovači a později i autoři přiklonili k domácí slovesné tradici — k ruským satirickým pohádkám a k pohádkám ze života. Poskytovaly jim rozmanité prvky a postupy humoristického a satirického stylu, komické situace, syžety apod. O folklórním základě „žertů“ napsala nedávno speciální stať V. P. A d r i a n o v o v á - P e r e t c o v á.¹³⁵⁾ Z jejího pojednání jasně vyplývá, že hlubší analýza jejich děl přinese nám ještě cenné údaje o dějinách ruské pohádky 17.—18. století.

Jednotlivé syžety „žertů“ působily zpětně na ústní slovesnost prostřednictvím rukopisných textů a lidových tisků. Tradice frašek a „žertů“ pronikla později i do tištěné literatury širokých lidových a pololidových vrstev, např. do sborníku „*Staričok-Vesel'čak*“ (1790), „*Pochoždenija Ivana Gostinogo syna*“ aj. A mnohé syžety „žertů“ byly zpracovány autory her ruského demokratického divadla 18. století.

K přeloženým novelám 17. století patří též „*Povesť o Valtasare kraleviče*“, vypravující o milostných dobrodružstvích nevěrných žen. Osnovu památky, jejíž západní originál se nezachoval nebo nebyl doposud nalezen, tvoří zřejmě východní pohádka. Na ruské půdě pronikly do povídky prvky ruských pohádek a bylin a dále citace z populárního tehdy čtení o „zlých ženách“. V ruském tradičním folklóru existovala celá řada analogických témat.¹³⁶⁾

Důležité místo v ruské humoristické vyprávěcí literatuře 17. a 18. století zaujímaly překlady sborníků zvířecího eposu — Ezopovy bajky,¹³⁷⁾ Lokmanovy bajky (s dvěma povídkami z „*Růžového sadu*“ od Saadiho),¹³⁸⁾ „*Zrelišče žitiija čelovečeskogo*“ aj. Asociovaly se ve vědomí ruského čtenáře s ruským ústním eposem, jehož vliv na jejich jednotlivé episy v ruské rukopisné tradici budeme muset ještě určit.

Menší část přeložených západoevropských památek v 17.—18. století tvořila

— jak výše uvedeno — díla nesvětského, církevního charakteru. Patřily k nim především sborníky „Velikoje Zercalo“ a „Rimskije Dejanija“. Problém folklorismu obou památek zaujme v dějinách literárně folklórních vztahů na Rusi samostatnou kapitolu.

„Velikoje Zercalo“ bylo na konci 17. století dvakrát volně přeloženo z polštiny. Mělo sice tendenční zaměření (v duchu křesťanské morálky), avšak obsahovalo početný legendárně apokryfický materiál, světské povídky a zábavné anekdoty s velmi rozmanitými syžety. Kniha proto poskytovala nejen poučnou, ale i poutavou četbu. Světský živel sborníku byl posílen tím, že ruští překladatelé se neдрželi křečovité originálu, ale snažili se ho přizpůsobit organicky ruské společensko-kulturní tradici. To vše bylo příčinou značné popularity knihy v širokých čtenářských kruzích. Bohatý epický svět ruských pohádek měl — ať už přímo nebo nepřímo — určitou úlohu v „poruštění“ „Velikogo Zercala“, jehož zpětný vliv na některé žánry ústní poezie (na duchovní verš, částečně na lidovou legendu) byl už literárními historiky zjištěn.¹³⁹⁾

Pod vlivem „Velikogo Zercala“ vznikl jiný sborník — nový „Sinodik“, obsahující přejaté úvahy a zábavné povídky mravoučného charakteru. Dílo mělo v Rusku 17.—18. století neobyčejnou popularitu a stalo se jakousi knížkou lidového čtení. Jeho vztah k soudobému lidovému myšlení a slovesné tvorbě nebyl dosud určen. Totéž můžeme říci o stejně oblíbené knize dané doby — „Zvezda Presvetlaja“, přeložené z běloruštiny v r. 1668.¹⁴⁰⁾

Mnohem více světského živlu obsahuje oblíbený středověký sborník „Gesta Romanorum“. Sestává z pseudohistorických povídek, zejména ze života starého Říma. Základní materiál tvoří vybraná místa z děl latinských autorů a legendární povídky, jež vznikly v různé době na Západě i na Východě. Všechny historiky originálu (kolem 180) měly za úkol podepřít mravní zásady křesťanského učení. Do ruštiny byla z nich přeložena v 17. století z polské předlohy sotva pětina (39 povídek). Překlad dostal název „Rimskije Dejanija“.¹⁴¹⁾ Některé povídky ruského sborníku byly známy na Rusi už dříve (např. povídky o Apollonovi Tírském, o Alexeji člověku božím, o papeži Řehořovi aj.).

Velký počet děl sborníku „Rimskije Dejanija“ je proniknut středověkou asketickou morálkou. Velmi často se tu například hovoří o ženě jako o hříšné bytosti atpod. V knize však nacházíme řadu povídek s čistě světskou, někdy dokonce milostnou tematikou. Pro nás je pak zvlášť zajímavá skutečnost, že „Rimskije Dejanija“ obsahují i pohádkový materiál, který má mnoho paralel v ruském ústním eposu. Uvedme tu některé folklórní motivy „Rimskich Dejanij“: otec krasavice dává hádanky dečirným nápadníkům; kdo z nich je uhádne, dostane dívku za manželku; Apollon Tírskij hraje na housle a tančí tak, že „všichni vzkřikli řkouce, že hraje a tančí lépe než královna“ („Istorija ob Apollone Tírskom“); král Dareios rozdělil před smrtí majetek mezi dva syny; nejmladší (třetí) syn dostal „pouze“ tři kouzelné dary — prsten, sponky a sukno, které má vlastnosti stolečku — prostří se! Všechny tři věci mohly splnit jakékoliv přání svého majitele; třikrát se jich zmocňuje lehká ženština; hrdina léčí nemocného krále živou a mrtvou vodou („O Darii a jego třech synov'jach“) nesnadný úkol: hrdina má přijít do královského paláce „ani pěšky, ani na koni“; carský syn hledá nejhloupějšího člověka („O zolotom jabloke“); věrnou ženu navštěvují za mužovy nepřítomnosti tři rytíři-záletníci; hrdinka je zavře jednoho po druhém do komory a nechá je tam až do návratu svého manžela; kouzelná manželská košile: zůstává čistá při zachování věrnosti; epická formule královského slibu:

žádej, co chceš, dám ti za ženu svou dceru („O korole Taluse i plotníke“); po celé zemi se hledá ženich pro královskou dceru; král dává uchazečům o ruku své dcery nesnadné úkoly; dívka prozrazuje hrdinovi, jak zvítězit nad lvem, který v zahradě sežere každého, kdo ji chce získat za manželku; zahrada s mnoha vchody a jedním východem; královna dává ženichovi klubko nití, jež mu pomůže najít východ („O Vespasianuse i jeho dočeri“); dívka rozumí ptačí řeči („O nevernoj žene i třech petuchach“); opět tři obtížné úkoly a hledání zájemců, kteří by je splnili; za odměnu se jim nabízí královská dcera za manželku („O korolevskoj dočeri i mudrom rycare“); manželské soužití bratra a sestry, syna a matky („O počitanii sv. Grigorija“). Atď. Literární historikové budou muset ještě zjistit, které motivy „Rimskich Dejanij“ jsou vlastní celoevropskému pohádkovému eposu a jakých změn doznaly na ruské půdě a dále které motivy daného díla jsou majetkem jen ruských pohádek. Nebude to práce bezvýznamná pro dějiny ruské ústní zkazky 17.—18. století.

Zvláštní skupinu ruské přeložené literatury zkoumaného období tvoří **povídky východního původu**, tj. povídky, jež se dostaly do ruského písemnictví bez prostřednictví Byzance nebo Západu.

Východní původ má především populární na Rusi „*Povest' o Jeruslane Lazareviče*“. Počátky jejich dějin na ruské půdě klademe dnes do prvních desetiletí 17. století. Nejstarší dochované ruské opisy pocházejí rovněž ze 17. věku. Památka tkví nesporně svými kořeny ve východní literatuře. Její originál se sice nezachoval, ale můžeme tvrdit, že je zápisem ústního podání tureckého zpracování dvou epizod poematu „Šach-Name“ od Firdúsího, hluboce prosycených východními pohádkovými motivy. Ruská redakce povídky vznikla v kozáckém prostředí, jež bylo v 16.—17. století v častém styku s východními národy. Dílo se velmi rychle porušilo, a to v takové míře, že ho současná sovětská badatelé řadí k ruským originálním povídkám s přejatým syžetem. Důležitou úlohu v procesu porušení památky měla i ruská lidová pohádka. Epická opakování, rytmičká skladba vět, stále slovní formule a epiteta byly přejaty z folklórní tradice. Ústní slovesnost zvláště silně působila na pozdější opisy „Jeruslana“ v 18. až počátku 20. století. Povídka měla opět vliv na lidovou tvorbu slovesnou, na lidové tisky a na umělou literaturu.¹⁴²⁾

Z Východu pronikla do ruského písemnictví i „*Povest' o gruzinskoj carice Dinare*“. Osnovu povídky tvoří gruzínská letopisná legenda o historické carevně Ruzie Tamaře a lidová podání o ní. Tento materiál literárně zpracoval neznámý ruský písmák z diplomatického prostředí. Stalo se tak podle soudu M. N. Speranského na konci 15. až počátku 16. století, kdy politické a literární styky Rusi a Gruzie byly velmi intenzivní. Můžeme předpokládat, že autor díla se dozvěděl o Tamaře z ústního vyprávění některého člena gruzínského poselstva k ruskému carovi. Povídka připomíná svým stylem a obsahem (smíšením vojenské tematiky a církevní ideologie) ruské vojenské povídky tatarského období a prvních let po tatarském jhu a dále legendární povídky 15. století (představa o carské moci jako o moci dané bohem). Kolovala na Rusi ve velkém počtu opisů, což svědčí o její oblíbě. Ruského čtenáře zaujal hrdinský obraz Dinary-Tamary, jenž se asocioval v jeho vědomí s podobnými obrazy ruské ústní poezie.¹⁴³⁾ Vztah „*Povesti o gruzinskoj carice Dinare*“ k ruským pohádkám nebyl dosud podrobně osvětlen.

Několik slov v této souvislosti o přechodu cizích literárních památek na Rus

ústní cestou. Carská vláda Moskevské Rusi zajímala se velmi živě o všechno, co se dělo v sousedních státech, a horlivě sbírala různé zprávy. Vyslanecký úřad v Moskvě a vévodové v pohraničních městech vyptávali se všech cizinců a Rusů, co viděli nebo slyšeli v cizích zemích a zapisovali jejich „zkazky“. Tak např. v r. 1588, když přijel do Ruska cařihradský patriarcha Jeremiáš, dostal ruský dozorce příkaz, aby vyzvěděl od jeho lidí, kde se nachází sultánovo vojsko, zda sultán válčí s perským šachem, zda žije v míru se španělským králem a s císařem, co se děje v Litvě atd. Ruští poslové, kteří navštěvovali cizí země, snažili se opět získat na příkaz Moskvy informace o nejrůznějších věcech. Je docela přirozené, že se většina takto získaných zpráv týkala především politiky. Obvyčejného moskevského písmáka daný materiál nezajímali. Dochoval se nám v úředních aktech. Určitá jeho část však měla v té či oné míře estetický charakter. Dostala se za stěny carských kanceláří a začala se šířit mezi lidem. Touto cestou proniklo několik „zkazek“ o událostech nebo osobách v cizích zemích do ruských sborníků 15.—17. století.

Jazyk „zpráv“ byl téměř vždycky čistě ruský, sdělení prosté a věčné. To vše svědčí o tom, že to byly zápisy ústního vyprávění nebo osobního poznatku, nikoli překlady psaných děl. A. N. S o b o l e v s k i j otiskl krátký soupis podobných statí a dovodil, že „jejich větší část (kolovalo jich zřejmě hodně) se nám nezachovala“.¹⁴⁴

Počet slovesných děl, jež pronikly z Východu ústní cestou do ruské literatury, byl jistě mnohem větší, než dnes soudíme. Týmž způsobem dostala se do Ruska i některá byzantsko-slovanská a západoevropská literární díla (např. „Pověst' o Vavilonskom carstve“, snad i „Pověst' o Bove“, „Pověst' o Drakule“ aj.). Okruh takovýchto památek dosud přesně neznáme.

Problém pronikání východních děl do ruského písemnictví není ovšem nový. Nový je pouze způsob, jímž to budeme řešit.

Vydali jsme se na cestu za ruskou lidovou pohádkou v rukopisné literatuře 17.—18. století. Náročnost tématu a nedostupnost značné části materiálu nedovolily nám odhalit všechny její stopy. V tom bude nutno v budoucnu pokračovat.

